

PACH ZSIGMOND PÁL

A harmincadvám az Anjou-korban és a 14–15. század fordulóján

A harmincadvámot: *tricesimát* – mint egy korábbi munkámban kifejtettem – II. András király kormánya kezdeményezte, és közvetlen utódai terjesztették ki abból a célból, hogy az eredetileg királyi hasznvételt képező, de időjárával egyházi testületeknek adományozott vásárvámok: *tributum fori-k helyett egy másik*, pótlólagos bevételi forrást nyissanak meg a kincstár számára az élénkülő áruforgalomból. Ezért az immár a káptalanok által szedett vásárvámok *mellé* egy új, a király, illetve a királyné részére fizetendő illetéket vetettek ki egyes városokban, és ennek mértékét a korabeli vámszokásokhoz képest viszonylag magasan: a piacra vitt áruk értékének harmincadrésztében – a kezdeti, kétszáznegyvened (1/240) vámkulcs nyolcszorosában – szabták meg. Az újfajta vámot először persze az ország *belsejének* legforgalmasabb piacain vezették be: Esztergomban, Győrött, s minden bizonnyal Budán és Zágrábban létesült harmincadállomás már a 13. században.¹

A következő évszázad folyamán ez a vámolási gyakorlat elterjedt, jellege és funkciója átalakult, szervezete kiépült. Ezeket a fejleményeket vizsgáljuk az alábbiakban.

I.

Kiváltképpen a 14. századi harmincadállomások *helyszíneiről* kell bizonyosságot szerelnünk – annál is inkább, mivel a szakirodalom többnyire csak általánosságban foglalkozott a harmincadvám Anjou-kori szerepével, és kevés konkrét állomáshelyet nevezett meg.² Joggal írta Ember Győző vagy egy évtizede, hogy a *tricesimák* „rég

1 Mindezt részletesen tárgyaltam: „A harmincadvám eredete.” Bp. 1990. – Vö. a korábbi felfogással, amelyet *Domanovszky Sándor* fejtett ki alapvető értekezésében: *A harmincadvám eredete*. Bp. 1916. Erről *Szentpétery Imre* recenziója: *Századok* 1918. 525–528.

2 *Csánki Dezső* Pozsonyban, Győrött, Budán és Székesfehérváron talált harmincadhivalt, megjegyezve, hogy „ezeken kívül más helyeken is állhattak fenn ..., de hogy hol, arra nézve csak a későbbi századok nyújtanak biztos tudósítást, a törvényekben”: *Hazánk kereskedelmi viszonyai I. Lajos korában*. Bp. 1880. 21–22. - *Hóman Bálint* az Anjou-kori Magyarország (1308–1382) pénzügyigazgatását szemléltető térképén Zágrábnál, Budán, Esztergomban, Győrött és Pozsonyban tüntetett fel harmincadhivalt: *A magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában*. Bp. 1921. Függelék. 289–290.

helyeit” felsoroló 1498:34. cikkelyt megelőző századokból „még azt sem tudjuk, hogy hol voltak harmincadhelyek” Magyarországon.³

Vegyük hát számba az idevágó egykorú forrásadatokat: délnyugatról, Szlavóniából indulva, s innen haladva északnak, majd északkeletnek.

Éppen Károly Róbert első kereskedelempolitikai intézkedésével lehet kezde-nünk: azzal a védlevéllel, amelyet 1316. szeptember 16-án adott ki (talán a nemrég kinevezett Nekcsei Demeter tárnokmester javaslatára) valamennyi külföldi kereske-dőnek szólóan – de kétségtelenül elsősorban a velenceiek, valamint a Velencében működő német kereskedők számára⁴ – arról, hogy javaikkal, áruikkal és embereikkel jövet és menet az egész országban bizton közlekedhetnek, ha megfizetik egyrészt azokat a *vámokat*, amelyekkel az elődeitől jóváhagyott régi szokás szerint tartoznak, másrészt azt a *harmincadot*, amelyet a Száva révjénél a maga építette vár alatt kell leróniuk (*debitis tributis [!] solitis iuxta antiquam approbatam per nostros praede-cessores consuetudinem, ac soluto tricesimo [!] sub nostro castro, quod aedificari fecimus in portu Zavae*).⁵ Egy félszázaddal korábbi határjárásból pedig megtudhat-juk, hogy a Száva folyó révjénél, a királyi vár alatti harmincadállomás nem volt más, mint a Zágráb régi káptalani városa mellett kiépülő új, Gréc-hegyi városrészének szélén, az úgynevezett Királyrévnél létesített harmincad.⁶ Erről tájékoztat egy 1318. évi forrásszöveg is. A zágrábi káptalan ekkor azzal a kéréssel fordult a király-hoz, hogy a Gréc-hegyi vásárvám birtokában – amelynek kétharmad részét ember-emlékezet óta bírja, harmadik harmadát pedig III. András adományából kapta – Károly Róbert erősítse meg.⁷ Az uralkodó eleget tett a kérésnek: 1318. június 28-án

3 *Ember Győző*: Magyarország nyugati külkereskedelme a XVI. század közepén. Bp. 1988. 19.

4 A velencei államkönyvbe bevezetett szöveg (ld. az 5. jegyzetet) után a következő megjegyzés olvas-ható: „Nota, quod littera authentica huius exempli data fuit Vicedominis *Fontici Teuthonicorum*”. Német kereskedők ugyanis már 1228 óta szálló- és vásárházat – *Fondaco dei Tedeschi* – tartottak fenn Velencében, és élénk forgalmat bonyolítottak le a délnémet városok és Bécs felé: *Henry Simonsfeld*: Der Fondaco dei Tedeschi in Venedig und die deutsch-venetianischen Handelsbezie-hungen. Stuttgart, 1887. I. 1–18., II. 3–9.; stb.

5 *Wenzel Gusztáv*: Magyar diplomáciai emlékek az Anjou-korból. (= ADE) I. Bp. 1874. 207. – Regesz-táját közölte már *Georgius Fejér*: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. (= CD) VIII. 6. Budae, 1837. 39. – A semlegesnemű *tricesimum* szóalakat is használták egy ideig a harmincadvám latin kifejezéseként a nőnemű *tricesima* szó mellett; pl. CD IX. 4. Budae, 1834. 148–150. (1368).

6 Még 1266-ban történt, hogy IV. Béla a zágrábi új városrészt lakóinak bizonyos földterületet ado-mányozott „circa montem Grech”, és a birtokadomány első mezsgyéjét éppen „in portu Zawae, qui *Kyralrewy* dicitur, iuxta magnam viam” vonta meg. Az új városrészt magvát pedig az a vár alkotta, amelyet – a régi káptalani város mellett – ugyanő rendelt el a Gréc-hegyen fölépíteni: *Stephanus Ladislaus Endlicher*: Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana. (= *Endlicher*) Sangalli, 1849. 507–512.; *Joannes Bapt. Tkalčić*: Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiae. [= *Tkalčić* (Civ.)] I. Zagrabiae, 1889. 40–43. – A királyi vár építését azután Károly Róbert folytatta: *Tkalčić* (Civ.) I. 148–149.; *Tadija Smičiklas*: Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae ac Sla-voniae. (= *Smičiklas*) X. Zagrabiae, 1912. 242. (1335).

7 III. András 1292-ben „tertiam partem *tributi fori* nostri de monte Grecensi [...], cuius etiam duas partes ex collatione regia traditam [!] [...] etiam in antea ipsum capitulum possidebat, integraliter quasi consolidationis iure eidem capitulo dedimus”. Megismételte ezt következő évi (1293) okleve-lében: *Tkalčić* (Civ.) I. 69–70., 72.; *Joannes Bapt. Tkalčić*: Monumenta historica episcopatus Zag-rabiensis. [= *Tkalčić* (Ep.)] Zagrabiae, 1873. I. 228–229.

kelt oklevelében a káptalant megerősítette a *tributum fori montis Grecensis* birtoklásában és behajtásában – annak többszöri hangsúlyozásával azonban, hogy ez a vám a királynéi harmincadon kívül (*praeter tricesimam dominae consortis nostrae*) esik, és a vám eladományozása nem mehet az ott szedett királynéi harmincadnak a rovására.⁸

Míg a Száva parti vámszedésre vonatkozó előbbeni adatok egy olyan harmincadhely működéséről tanúskodnak, amely minden bizonnyal már a 13. század hatvanas éveiben létesült,⁹ más a helyzet azzal a harmincadállomással, amelyre – immár a Dunántúl útjaira lépve – először bukkanunk: a sárvári harmincad a Vas megyében. A Rába folyó és a belé ömlő Gyöngyös patak alkotta „sziget” lakosait (*hospites de insula Sar*) Károly Róbert nemcsak megyésispánjának és várnagyának joghatósága alól mentette fel 1328-ban, hanem a Zala megyei Tapolcától a Sopron melletti Cenkre vezető utakon a vámok (*tributa*) fizetésétől is.¹⁰ A vámmentesítést pedig csakhamar *super facto tricesimarum*: a harmincad dolgában nyert kedvezményük követte. Erzsébet királyné 1341. február 17-én a sárvári sziget lakóit, férje egyetértésével, fölmentette a „magán a szigeten” esedékes *tricesima* fizetése alól azon „áruik után, amelyeket a szigetre behoznak vagy onnan kivisznek”. Utasításában, amelyet az „ugyanott” működő harmincadszedőkhöz intézett, egyben szigorú büntetéssel fenyegette azokat a sárváriakat, akik idegenek portékáit a magukéi közé rejtve, megpróbálják a harmincadolás alól kivonni, és nyomatékosan hangsúlyozta, hogy az ő felmentvényük is csak a *helybeli* harmincadra vonatkozik, és nem érinti más harmincadhelyeken fennálló kötelezettségüket.¹¹

8 „Per hoc tamen supradictae tricesimae nullum volumus praedictum generari”: *Tkalčić* (Civ.) I. 93–94.

9 A zágrábi polgárok már 1267-ben azzal a kéréssel fordultak IV. Bélához, hogy mivel „propter diversa tributa et *tricesimas*” nem tudnak gyarapodni, mentse fel őket ezek alól. A király teljesítette kérésüket, kimondva, hogy ők „infra terminos regni nostri aliquod *tributum* tam in aquis, quam in terris, nec aliquid *tricesimam* in nullo loco solvere teneantur”: CD IV. 3. Budae, 1829. 396–397.; *Tkalčić* (Civ.) I. 44–45.; *Smičiklas* V. Zagrabiae, 1907. 423–424. – Igen valószínű, hogy a zágrábiak harmincadmentesítési kérelme elsősorban éppen a helyben bevezetett *tricesimára* vonatkozott. – Vö. alantabb a 20. jegyzettel.

10 CD VIII. 4. Budae, 1832. 651–654. – Sárvár (Sársziget, Szigetváros) fekvéséről *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. II. Bp. 1894. 719., 728.; *Szeibert János*: Sárvár monográfiája. Szombathely, 1926. 12., 16., 25., 32., 48., 55.; Sárvár. Szerk. Nógrádi Géza–Pulay Endre. Szombathely, 1961. 41., 91., 96., 99.

11 Az oklevél rendelkező része: „Volumus igitur et vobis universis tricesimariis nostris nunc ibidem [= in insula Sar] constitutis et in futurum constituendis [...] firmiter mandamus, quatenus de rebus et mercimoniis eorundem [= in insula ante castrum Sarwar vocatum commorantium] hospitem in ipsam insulam delatis vel exinde deportandis in eadem insula nullam tricesimam exigere [...] audeatis, [...] hoc non praetermisso, quod iidem hospites in aliis locis tricesimarum nostrarum, ubi transitum fecerint, vigore praesentium a solutione tricesimae nostrae nullatenus valeant se tueri”: CD VIII. 4. 666–667. – A harmincadszedőt latinul eleinte *tricesimarius*nak is mondták, pl. Béla ifjabb királynak egy 1230-ban kelt, meg III. Andrásnak egy közelebből nem datálható oklevelében: *Wenzel Gusztáv*: Árpádkori Új Okmánytár. I. Pest, 1860. 271.; Hazai Okmánytár. (= HO) II. Kiadják Nagy Imre, Paur Iván, Ráth Károly és Véghely Dezső. Győrött, 1865. 25.; vö. *Házi Jenő*: Sopron szabad királyi város története. Oklevelek. (= *Házi*) I. 1. Sopron, 1921. 17. – A 14. század második felében vált általánossá a *tricesimator* kifejezés.

Lajos király 1343-ban és 1347-ben megerősítette a sárváriak *tributummentes*-ségét az említett területen,¹² és más rendelkezésével is támogatta gyarapodásukat és kereskedelmüket.¹³ A harmincadról ezekben az oklevelekben nem esett szó, hanem majd csak Mária királynő egy 1383. évi kiadmányában, amely immár a sárvári állomásnak időközben Sopronba történt áttelepítéséről tudósít. A sárvári polgárok ugyanis azzal a panasszal fordultak ekkor a királynőhöz, hogy bár annak idején Károly Róbert és felesége a helyi harmincad fizetésétől fölmentette őket, mostanában „minthogy a harmincadszedés Sárvár szigetéről Sopron városába van áthelyezve” (*quia nunc [...] tricesimalis exactio de [...] insula Sarwar ad civitatem [...] Sopron translata extitisset*), a soproni harmincadosok folyvást *tricesima* szolgáltatására kényszerítik őket. Mária helyt adott panaszuknak, és az anyakirályné (Lajos király özvegye) egyetértésével 1383. március 27-én kiváltságlevelbe foglalta, hogy Sárvár polgárai mind Sárváron, mind Sopronban, „vagy ha a harmincadszedés időjárával Sopronból más helyre tevődik át” (*vel si etiam successu temporum [...] tricesimalis exactio de civitate Soproniensi ad alia loca transmutaretur*), akkor ott is mentesek legyenek a harmincadfizetéstől saját áruik után.¹⁴ Néhány nappal később külön rendelkezést is küldött erről a soproni *tricesimatoroknak*.¹⁵

Megjegyzendő, hogy a harmincadállomás Sárvárról Sopronba való áthelyezése már jónéhány évvel korábban megtörtént. Lajos király már 1368. február 18-án olyan intézkedést adott ki a vámosoknak és a királyi harmincadosoknak (*exactoribus tricesimarum*), hogy az Ausztriából letelepedés céljából Sopronba jövő személyekkel javaik és szekereik után vámot és *tricesimát* ne fizetessenek; 1370. augusztus 24-én pedig kifejezetten *tricesimatoribus de Sopronio* küldött utasítást arra, hogy a tűzvész által sújtott soproni polgároktól a saját földjükön termelt gabona és bor kivitele után ne szedjenek harmincadot.¹⁶ A hivatal újabb átköltöztetésének gondolata viszont a továbbiakban nem merült fel. A soproni harmincad az ország nyugati irányú külkereskedelmének egyik fontos és stabil átmenőállomása lett és maradt.¹⁷

12 CD IX. 1. Budae, 1833. 99., 465–466.

13 A király 1351. évi oklevelében felszólította a birtokosokat, hogy jobbágyok Sárvárra költözését – a szokásos feltételek mellett – engedjék meg: CD IX. 2. Budae, 1833. 76–77. – 1364-ben tilalmazta, hogy a megélhetésüket kereső sárvári lakosokat utazás közben másoknak, kivált a sárvári várnagynak és tisztjeinek kihágásai miatt feltartóztassák: CD IX. 3. Budae, 1834. 425–427. – 1372-ben engedélyezte az ott lakóknak a várhoz tartozó legelők és erdők használatát: CD IX. 4. Budae, 1834. 425–426.

14 CD X. 1. Budae, 1834. 741–745.

15 CD X. 1. 745–746. – Az utasítást férje, Zsigmond 1387. jan. elején megismételte; koronázása után néhány nappal, ápr. elején pedig a sárváriak kiváltságlevelét egészében is áírta: CD X. 1. 351–353. – Fölmentvényüket 1404-ben megújította; ld. *Mályusz Elemér*: Zsigmondkori Oklevéltár. (= ZsO) II. 1. Bp. 1956. 369.

16 *Házi* I. 1. 147., 157.

17 A soproni és a pozsonyi harmincad történetével Hunyadi János korában részletesen foglalkoztam *Hogyan lett a harmincadvámából huszad? (1436–1457) c. dolgozatomban*: *Történelmi Szemle* (= TSz) 1995. 257–276. – Az 1498. évi dekrétum 34. cikkelye szerint Sopron főharmincadhely (*capitalis tricesima*) volt, három fiókhellyel: *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1000–1526. évi törvénycikkek.* (= CJH I.) Szerk. Márkus Dezső. Bp. 1899. 612–613.

A sárvárihoz sokban hasonló fejleménynek vagyunk tanúi közel egyidejűleg a százados múltú¹⁸ győri harmincad esetében. 1365. április 26-án Lajos király – országos harmincadosa (*tricesimator regni*), Saracenus Jakab mester útján – még Simon győri alharmincadoshoz (*vicettricesimator in laurino existens*) intézett utasítást, hogy kisebb élelmiszerek után ne vegyen harmincadot;¹⁹ de ötödfél évvel később, 1369. október 29-én már arról értesülünk *tricesimator*ának, Henrik mesternek és *pozsonyi* hivatalnokainak (*officialibus in Posonio constitutis*) szóló rendelkezéséből, hogy az állomást Győrből „nemrég” Pozsonyba helyezték át. A király ekkor a pozsonyi polgárok kérésére – akik terhesnek érezték, hogy a harmincadszedők immár ott ülnek a nyakukon²⁰ – előírta ugyan, hogy a harmincadot telepítsék vissza „régis és szokásos helyére”, vagyis Győrbe,²¹ erre azonban nem került sor. Hiszen 1371. szeptember 21-én is pozsonyi alharmincadosoknak (*vicettricesimatoribus in Posonio constitutis*) küldött utasítást az uralkodó, nevezetesen arról, hogy a polgárok ellátására (*pro sustentatione civium Posoniensium*) Magyarország, Ausztria és Csehország területéről a városba hozott élelmiszerek után ne szedjenek *tricesimát*, de az Ausztria és Csehország felé kereskedés céljából kivitt áruktól ne mulasszák el azt a „szokásos módon” behajtani.²² S 1374. január 8-án is Pozsony és tartozékai valamennyi harmincadosának (*universis tricesimatoribus de Posonio et suis pertinentiis*) címezte azt az oklevelét, amelyben a városbeliek ismételt kérésére és panaszára kimondotta, hogy „mindaddig, amíg a harmincadot itt [= Pozsonyban] tartjuk fenn”, addig a pozsonyi polgárok ne csak élelmiszerek, hanem a városukba hozott és ott lerakott mindennemű árucikk után harmincadmentesek legyenek; az innen kivitt áruk viszont „harmincadoltassanak, ahogy szokás” (*tricesimentur, ut est moris*).²³

A „mindaddig” azután véglegesnek bizonyult – még ha a pozsonyiak később is megpróbálták szabadulni a helybeli harmincad terhétől. Így 1382 februárjában, amikor Lajos király a fentebb említett Saracenus Jakab öccsét, Jánost és Bernardi Ferencet nevezte ki harmincadispánnak (*comes tricesimarum*), és támogatásukra szólította fel Pozsony polgárait. Az utóbbiak arra használták fel ezt az alkalmat, hogy a tárnokmester útján ismét az uralkodó elé terjesszék kérésüket: „méltóztassék [a harmincadszedést] Győr városába vagy Semptére [!] áthelyezni, ahogy az régtől

18 Ld. az 1. jegyzetben idézett munkámat: 39–41., 75–76.

19 CD IX. 3. 489–490.; IX. 6. Budae, 1838. 133–134.

20 Harmincadosok ott-tartózkodása főleg azért volt kényelmetlen az illető városnak, mert közvetlenül harmincad alá vethették a helybeli kereskedők áruit, ha ezek nem tettek szert megfelelő *exemptióra*. (Ám ekkor is ki voltak téve a vámolók túlkapásainak és a hatalmi viszonyok változásainak.) Másrészt viszont a harmincadhivatal helyi jelenléte élénkítette a város kereskedelmi forgalmát, kivált ha árumegállítási jog gyakorlásával kapcsolódott össze. (Ám ez sem zárta ki a harmincad megkezelését, „ál utak” keresését, a csempészetet.)

21 „... licet nuper alius litteris nostris mediantibus tricesimam nostram in Posonio exigere commiserimus, tamen [...] ex nunc volumus [...], quatenus tricesimam nostram [...] obmissa tricesimae exactione Posonii hactenus facta in loco pristino et consueto, ubi scilicet prius exigebatur, exigere debeatis”: CD IX. 4. 177.; IX. 7. Budae, 1842. 284–285.

22 CD IX. 4. 341–342.; IX. 6. 162–163.; IX. 7. 309–310.

23 CD IX. 4. 571–572.; IX. 6. 175–176.

fogva szokásos volt, és ahogyan őfelsége kegyelmes levelében megígérte”.²⁴ Kérelmüknek ezúttal sem volt foganatja. (Nem is igen lehetett, mert Lajos király az év szeptemberében meghalt.) Tettek azután még egy kísérletet: 1385 nyarán, amikor Zsigmond, még csak mint brandenburgi őrgróf, csapataival Pozsony mellett táborozott. A trón várományosaként ő meg is ígérte az elébe járuló küldöttségnek, hogy mihelyt kiterjeszti uralmát, a harmincadot elköltözteti Pozsonyból, és áttelepíti Győrbe és (!) Semptére, „hogy ugyanott hajtsák be, ahol azelőtt”.²⁵ Az ígélet azonban papíron maradt. Sőt Pozsony, mint a nyugati irányú külkereskedelem fő harmincadhivatala, egy idő óta fiókállomásokat is ellenőrzött – derül ki már Nagy Lajos 1374. január 8-i okleveléből, amely (mint idéztük) Pozsony és *tartozékai* valamennyi harmincadosának szól. Az első „tartozék” bizonyára Oroszvár (Kerphenburg, Karlburg) volt, a Duna túlszárnyán, Moson megyében. Az itteni harmincad a pozsonyival és sopronival együtt 1402-ben már zálogul is szolgált Zsigmond királynak Albert osztrák herceggel kötött kölcsönügyletében.²⁶

A sárvári harmincadnak Sopronba és a győrinek Pozsonyba való áthelyezése az 1360-as évek második felében – világosan jelzi a harmincadvám funkcióváltásának irányát az Anjou-korban: az eredetileg az ország belsejének forgalmas piacaira kivetett pótlólagos *vásárvám* fokozatos átminősítését az ország határán, illetőleg annak közelében szedett *külkereskedelmi vámmá*. Ugyanakkor a harmincadvám belforgalmi eredetének jelei szembetűnőek maradtak még – mint például a pozsonyi alharmincadosoknak küldött 1371. szeptember 21-i utasításban, amely (mint idéztük) a *Magyarország*, Ausztria és Csehország területéről a város lakosságának ellátására behozott élelmiszerek harmincadmentességéről szól.²⁷ A kérdésre még visszatérünk.

24 ... transponere dignetur ad civitatem suam Jaurinensem seu ad Schintawiam, prout antiquitus consuetum fuit, veluti sua Serenitas graciosis litteris nobisque permisit et ratificavit”. Az irat részleteit közölte *Ortvay Tivadar*: Pozsony város története. (= *Ortvay*) II. 3. Pozsony, 1900. 65. és *Domanovszky S.*: i. m. 41., 54. – A pozsonyiak ekkor azzal indokolták kérésüket, hogy „az eladni és vásárolni akaró kereskedőket a harmincadszedés [Pozsonyban] módfelett megterheli, és ezért vonakodnak és félnek a városba jönni”, amiből a város lakóinak sok kára származik. A „módfeletti” harmincaderhelés mibenlétére ld. alantabb a 186. jegyzetet.

25 ... tricesimas, quae hucusque exactae sunt [...] in civitate Poseniensi, perpetue removebimus, immo transferemus ad Jaurinensem civitatem et Sempthe, ut ibidem prout antea exigantur”: CD X. 3. Budae, 1838. 19–20.; X. 8. Budae, 1843. 180–181. – A Nyitra megyei Sempte – Károly Róbertnek 1336. évi, később tárgyalandó okleveléből kitűnően – a morva határnál fekvő Holiczból Nagyszombatnál Budára vezető kereskedelmi út egyik közbelső *tributum*helye volt: Magyar Történelmi Társaság (= MTT) 1857. 134–135.; ADE I. 343–345. – Arra, hogy a forgalmas mezőváros valamikor *harmincad*hely is volt, csak az itt és az előző jegyzetben idézett adatot ismerem. Az 1498. évi dekrétum 34. cikkelyében felsorolt fő- és fiókharmincadok között nem szerepelt.

26 Zsigmond az említett harmincadokat „minden jogosítványukkal, haszonvételükkel és jövedelmükkel együtt” Albert osztrák hercegnek engedte át, hogy azokat „a maga harmincadosaival, hivatalnokaival és szolgálóival” kezeltethesse – 1402. nov. 1-jétől kezdve mindaddig, amíg be nem hajta azt a 16 000 aranyforintnyi összeget, amelyet öccsének, Ernő hercegnek Zsigmond nevében kifizetett: CD X. 4. Budae, 1841. 873.; X. 8. 452.; *Ortvay* II. 3. 65–66.; ZsO II. 1. 241–242. – Utóbb az 1498. 34. cikkely a pozsonyi főharmincad kilenc fiókját sorolta fel, amelyek között Oroszvár volt az első.

27 Ld. fentebb a 22. jegyzetet.

2.

Előbb azonban a pozsonyi harmincadtól búcsút véve, a Dunától északra folytatjuk szemlénket az Anjou-kori harmincadhelyekről tudósító forrásszövegek fölött. Elsőként itt is elég meglepő adatra bukkanunk: a legkorábbi ilyen értelmű említés ezen a tájon a Nyitra megyei Galgóczra vonatkozik. Károly Róbert 1318. augusztus 26-i okleveléből értesülünk arról, hogy az uralkodó Vörös Ábrahámnak adományozta hű szolgálataiért a Galgócz helységben eddig királyi jogon szedett vámot (*tributum*), a királynéi harmincadon kívül (*praeter tricesimam reginalem*).²⁸ Emlékszünk: hasonlóan szólt az alig két hónappal előbb, 1318. június 28-án kelt oklevél, amelyben Károly Róbert a zágrábi káptalant erősítette meg a Gréc-hegyi vásárvám már korábban elnyert adományában, az ugyanott behajtott királynéi harmincadon kívül (*praeter tricesimam dominae consortis nostrae*).²⁹ Amint Zágrábban, úgy Galgócon sem csak *tributumot* szedtek tehát ekkoriban, immár az adománybirtokos hasznára, hanem *tricesimát* is, a királyné asszony javára. Az új illeték bevezetésére az áruforgalom élénkülése készíthetett a „Galgóc felé vivő nagy úton”, amelyet a nyitrai káptalan 1323. évi oklevelében leírt határjárás emleget,³⁰ s amelyről később a zobori konvent 1393. évi kiadmánya azt is tudtunkra adja, hogy a „Galgóc városába vezető utat köznyelven *Németút*nak nevezték”, tehát bizonyára külföldi kereskedők is megfordultak rajta.³¹ Zsigmond király egyik 1392. évi oklevele meg éppen a helybéli harmincad emlékét őrizte meg egy személynévben, amikor *Dreisker* (= Dreissiger, Harmincados) Péter galgóci birtokos hagyatéka felől intézkedett.³²

28 Az oklevél rendelkező része ezt így ismétli meg: „... *tributum*, quod in possessione nostra regali Gulgoch vocata exigi nomine regio ab antiquo consuevit, [...] *excepta tricesima reginali*” a király Vörös Ábrahámnak adta és megengedte, hogy azt Vörösvár nevű falujához kapcsolja: A Pécz nemzetség Apponyi ágának az apponyi grófok családi levéltárában őrzett oklevelei. I. 1241–1526. Bp. 1906. 52–54. – Vörösvár falu, szintén Nyitra megyében, közel esett Galgóchoz. – Vörös Ábrahámnak Csák Máté részéről szenvedett sérelmeire: uo. 45. (1317).: cselekszi birtokaira Pozsony megyében: uo. 54–57., 64. (1323, 1324).

29 Ld. fentebb a 8. jegyzetet.

30 Anjou-kori Oklevéltár. (= AOKl.) VII. Szerk. Blazovich László és Géczi Lajos. Bp.–Szeged, 1991. 335.

31 „... a superiori parte cuiusdam viae ad civitatem [!] Galgoch ducentis vulgo *Nemethuth* nuncupatae”: ZsO I. Bp. 1951. 297–298.; vö. még a zobori konvent 1406. évi oklevelében: „penes *viam magnam* de Galgowch ad Banya [valószínűleg Újbánya] ducentem”: ZsO II. 1. 569–570. – A mezővárosok sorába emelkedő Galgócnál futott össze a Zsolna és Trencsén felől jövő Vág menti országút a Garam és a Nyitra folyó völgyéből induló utakkal: *Lovesányi Gyula*: A Vág és vidéke. Topographiai leírás. Bp. 1881. 153–155.

32 ZsO I. 258–259. – A galgóci harmincadról egyéb 14. századi adatot nem ismerek. Az 1498: 34. cikkulus sem nevezte meg a „régii harmincadhelyek” között, és az 1542. évi nyugat-magyarországi harmincadnaplókban sem szerepelt. Úgy látszik, csak a 16. századi agrárkonjunktúra tetőfokán, az 1550-es évektől fogva létesült ismét harmincadhivatal Galgócon – nyilván azért, mert (a közeli Sempéttel együtt) a hódoltsági marhahajtók egyik fő útvonalába esett Morvaország felé. Ld. *Fraknói Vilmos*: Magyar Országgyűlési Emlékek. (= MOE) IV. Bp. 1876. 42–43. – Vö. MOE III. Bp. 1876. 439.; *Acsády Ignác*: Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd uralkodása alatt 1526–64. Bp. 1888. 144–146.; *Takáts Sándor*: A magyar tőzsérek és kereskedők pusztulása. In: *Uő*: Szegény magyarok. Bp. [1927.] 135.

A galgócínál fontosabb és tartósabb kereskedelem-történeti szerepre volt hivatott a tőle nem messze nyugatra, a Pozsony megyei Nagyszombatban létesített harmincadállomás, amelyről Károly Róbertnek egy gyakran idézett 1336. eleji okleveléből szerzünk először tudomást. A magyar király ebben a nevezetes iratában, amelyet – János cseh és III. Kázmér lengyel királlyal Visegrádon tartott „kongresszusa” után – a cseh uralkodóval egyetértésben adott ki 1336. január 6-án a Cseh- és Morvaország felől hazánkba érkező külföldi kereskedők részére, nemcsak védelmet és biztonságot ígért nekik, hanem pontosan meghatározta magyarországi útvonalukat, kijelölve az útjukba eső vámhelyeket és az ott teljesítendő vámtételeket is. Eszerint a Brünn felől jövő országút (*via seu strata publica*) Alba Ecclesiánál, magyarul Újvárnál, későbbi nevén Holicsnál, Nyitra megyében, ért magyar földre, ahol a kereskedőknek a határ átlépésekor áruik után nyolcvanadot (*octuagesima*) kellett leróniuk,³³ majd az országút magyarországi – Holicsról Nagyszombatra, innen Budára (*a civitate Tyrnaviensi usque Budam*) vezető – szakaszán összesen tizenegy helyen rögzített összegű vámot (*tributum*) kellett fizetniük. Ezek felsorolása után az oklevél szövege így folytatódik: „hoc tamen declarato, quod in locis *tributorum* [!] *supradictis* nullas [= sehol] fieri debeat religatio curruum, praeterquam in *civitatibus* [!], in quibus *tricesimam* [!] *constituerimus exigendam*” – kijelentve tehát, hogy a felsorolt *vámhelyeken* sehol sem kell a kereskedők szekerakományait kibontani (mert ezeken a vám szekerenként rögzített összegben fizetendő), „kivéve azokban a *városokban*, ahol *harmincadot* rendeltünk el szedni” (vagyis ahol a vámot a rakományok értékének arányában kell leróni).³⁴ Az oklevél nem nevezi meg ugyan ezeket a városokat, de azzal, hogy Budához hasonlóan – és más egykorú forrásokkal egybehangzóan³⁵ – Nagyszombatot is *civitas*ként (lakosait pedig *cives*ként) említi, és a leírt útvonalon Holics után egyedül itt nem ír elő rögzített összegű vámot, kétségtelenné teszi, hogy amint Budán, úgy Nagyszombatban is harmincadot szedtek már ebben az időben a kereskedőktől. Jellemző az is, hogy az útvonal vámhelyeire vonatkozóan az oklevél magyar részről éppen a nagyszombati polgárok tanúságtételére hivatkozott (cseh részről pedig a brünniekére).³⁶

33 A nyolcvanadvám csaknem egyidős volt a harmincadvámmal: első hiteles említésük 1217-ből, ill. 1215-ből való. Csakhogy a nyolcvanad mint *határvám* jelent meg a Velencével folytatott kereskedelemben, a harmincad pedig mint *belső vám*, az esztergomi káptalannak adományozott vásárvám pótlására. Ld. erről *Domanovszky S.*: i. m. 12–15. ill. az 1. jegyzetben idézett munkám: 29–31., 35.

34 MTT 1857. 134–135.; ADE I. 343–345.

35 Pl. „intra et extra civitatem nostram Nogzumboth vocatam”: *Nagy Imre* et alii: Anjou-kori Okmánytár. (= AOkm.) I. Bp. 1878. 289. (1313); „cives de Tirna”: AOkm. II. Bp. 1881. 44. (1322); „iudex, iurati ac universitas civium de Tyrna”, „in civitate Tirnensi”: AOkm. II. 234. (1325 körül); „iuxta [...] viam publicam, quae ducit versus civitatem Timensem”: AOkm. II. 250. (1326); stb. – Nagyszombat már 1238-ban városi kiváltságot kapott: CD IV. 1. Buda, 1829. 132.; vö. *Fügedi Erik*: Középkori magyar városprivilegiumok. In: Tanulmányok Budapest Múltjából 1961. 82.

36 „... quae omnia loca tributorum tam civibus Brunensibus de regno Bohemiae, quam nostris civibus Tyrnaviensibus referentibus scimus esse [...] legitima et omnino fere iusta”: ADE I. 344.

Míg a nagyszombati harmincad mozgalmas jövőnek nézett elébe hosszú századokon át,³⁷ addig a holicai nyolcvanadnak ellenkező sors jutott. Lajos király 1370. február 22-én kelt okleveléből kitűnik, hogy az *octogesima* (octuagesima) szedését Holicson immár szekerenként kivetett, rögzített összegű *tributum* váltotta fel.³⁸ Ennek nemcsak az volt az oka, hogy a külkereskedelmi vámmá átminősülő harmincadvám mellett a nyolcvanad mint határvám szerepét veszítette, hanem az is, hogy a Brünn felől Magyarországra vezető kereskedelmi útvonal fő belépő állomása Holicból kissé északabbra, az ugyancsak Nyitra megyei Szakolcába tevődött át. Nyilván ezzel is összefüggött, hogy a király két évvel később, 1372. szeptember 29-én a „cseh királysággal való határon fekvő” Szakolcát a fallal körülvett királyi városok rangjára emelte, polgárait a harmincad- és vámfizetés alól (*a solutione trigesimae et tributi*) saját áruik után az ország egész területén fölmentette, sőt azokat az idegen (Szakolcán kívüli) kereskedőket (*forenses mercatores extraneos et com-provinciales*) is mentesítette, akik a szerdánként tartott *hetivásárra* érkeznek a városba. Hangsúlyozta azonban, hogy az utóbbiak harmincad- és vámmentessége csak a vásárra és az onnan való visszatérésre szól; ha viszont a városon keresztül továbbmennek az országba (*per civitatem [...] transitum fecerint ulteriorem*), akkor nem menekednek harmincadtól és vámtól.³⁹ Az idegen kereskedőknek a szakolcai *hetivásárra* korlátozott fölmentvénye tehát nem másra, mint a *helyi* harmincadra (és vámra) vonatkozott; eszerint Szakolca már harmincadhely volt ebben az időben. Következtetésünket megerősíti Mária királynőnek 1383. április 11-én kelt oklevele, amelyet a soproni polgárok harmincadmentes gabona- és borkivitele ügyében harmincadispánjához és – többek között – *szakolcai* alharmincadosához intézett.⁴⁰

Hasonló tanulságot vonhatunk le abból a két oklevélből, amelyben Zsigmond király 1390. február 1-jén két *országos vásár* tartását engedélyezte a „cseh határon fekvő” Szakolca városának (ez a jelző gyakran tért vissza a reá vonatkozó oklevelekben, és közelebbről persze a Morvaországgal való határt jelentette). Az egyik országos vásárt Lajos király korábbi engedélyére hivatkozva, Mindszentek napjára (november 1.) tűzte ki – azzal a kedvezménnyel, hogy az idegen kereskedők ezt

37 A nagyszombati *tricesimatorokról* Zsigmond király 1402. jan. 22-i oklevele szerint ld. alább a 99. és 105. jegyzetet. Egyes ténykedéseikről Hunyadi János korában a 17. jegyzetben idézett dolgozatomban írtam: 264–265. – Az 1498:34. cikkely Nagyszombatot a „harmincadok régi helyei” között tüntette fel, mint a trencséni főharmincad egyik fiókját. Az 1530-as években önállósult, és több fiókhivatal tartozott hozzá: *Ember Gy.*: i. m. 21–22. – Működéséről az 1540–1550-es években: *Acsády I.*: i. m. 129–131., 134–136., 142–145., 267–270.

38 CD IX. 7. Budae, 1842. 199.; *Franz Zimmermann–Carl Werner–Georg Müller*: *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen.* (= UBS) II. Hermannstadt, 1897. 338. – Később Holicson (Újváron) időnként fiókharmincad működött; így az 1450-es években (bizonyára átmenetileg, mert az 1498:34. cikkely már nem említi), majd 1539-től fogva, amikor a nagyszombati harmincadhivatalnak alárendelten szervezték újjá: *Ortvay II.* 3. 77–78.; *Acsády I.*: i. m. 129.

39 „... ipsos a solutione tricesimae ac tributi non custodimus”: CD IX. 4. 421–423. – Az oklevelet Lajos király a szakolcai polgárok kérelmére tíz évvel később privilegiális alakban adta ki: CD IX. 5. Budae, 1834. 574–576.

40 „... vicetricesimatoribus in civitatibus [...] Posoniensis [!] et *Zacolcha* et de Alba etc. constitutis”: *Házi I.* 1. 197. – Vö. fentebb a 16. jegyzetben hivatkozott oklevelekkel.

megelőzően tizennégy napig vám- és harmincadfizetés nélkül mehessenek Szakolcára, és távozhassanak onnan dolguk végeztével.⁴¹ A másikat tavaszra, húsvét és pünkösöd közötti időre, amikor is az ideérkező idegen kereskedők csak a vásár két hetében mentesüljenek harmincadtól és vámtól; ha viszont „a városon keresztül továbbmennek” – ismétlődik az 1372. évi oklevél korlátozó rendelkezése –, akkor harmincad- és vámfizetésre legyennek kötelezve.⁴² A szakolcai tavaszi vásárra jövő kereskedők harmincadmentessége tehát éppúgy a *helybeli* harmincadra vonatkozott-szorítkozott, mint az itteni hetivásárra érkezőké.⁴³

Szakolcánál korábban, még Lajos király idején szerzett szabadalmat tavaszi országos vásár tartására a tőle északkeletre fekvő Zsolna városa, Trencsén megyében, a Vág folyó partján. Sőt előzőleg Károly Róbert is adott már kereskedelmi kedvezményt a zsolnaiaknak: 1321. július 12-én a *tributum* fizetésétől mentette fel őket a Vág-völgyi vámhelyek egész sorában – Sztrecsentől Budetinen át le Trencsénig.⁴⁴ Ehhez járult azután 1357. október 28-án kapott kiváltságlevelük, amelyben országos vásárt engedélyezett nekik a király, évenként nem sokkal pünkösöd után kezdődően; azoknak a kereskedőknek pedig, akik szárazon vagy vízen odautaznak, mentességet mindennemű vámtól (*ab omni exactione tributi*) tizenöt napig, illetőleg addig, „amíg áll a vásár a piactéren”.⁴⁵ Harmincadról nem esett szó ebben az iratban, hanem csak Lajos király hét évvel későbbi, 1364. október 5-én kelt oklevelében, amely egy olyan „új út” feltörését és megnyitását adta tudtul, amely Felső-Magyarországról „Boroszló és Csehország más részei felé” vezet. Hogy pedig az új úton járó magyarországi kereskedőket, „nevezetesen kassaiakat, szepesieket és másokat” ne terheljék túl sokszoros vámolattal – hangzott az oklevél szövege –, az uralkodó elrendelte, hogy csak három helyen, jelesen Liptón, Turócon és Zsolnán szedjenek tőlük *tributumot*, mégpedig nem többet, mint kifelé menet és befelé jövet 4-4 garast egy mázsaszekér vagy lekötözött szekér után⁴⁶ – *excepta tricesima*: a har-

41 CD XI. Budae, 1844. 304–305.

42 CD XI. 305–306. – A két 1390. évi oklevelet Zsigmond 1422-ben átírta: CD XI. 306–307.

43 Egy Zsigmond által 1425-ben elrendelt vizsgálat egyrészt ismételten megállapította, hogy az idegen kereskedők „csak a heti és országos vásárok napjain” mentesülnek Szakolcán a harmincad- és vámfizetéstől; ha azonban „a városon át továbbmennek”, felmentésük érvényét veszti; másrészt megerősítette a szakolcai polgárok harmincad- és vámmentességét saját áruik után az ország egész területén: CD XI. 307–311. – Az egész országra szóló harmincadfölvmentvényt (és két országos vásár tartására való engedélyt) kapott Zsigmond királytól 1419-ben a Szakolcától délre fekvő Szenice mezőváros is, szintén Nyitra megyében: CD X. 6. Budae, 1844. 214–217. – Lehet, hogy már ekkor létesült itt az a harmincadállomás is, amelyről majd az 1450-es években a szakolcaival együtt történik említés: *Ortvay* II. 3. 77–78.; *Király János*: Pozsony városa joga a középkorban. Bp. 1894. 222. – Az 1498:34. cikkely Szakolcát a trencsényi, Szenicét a pozsonyi főharmincad fiókhelyeként tartotta számon. – 1539-től fogva Szakolca és Szenice egyaránt a nagyszombati harmincadhivatalhoz tartozott: *Acsády I.*: i. m. 129., 135.; *Ember Gy.*: i. m. 27.

44 CD XI. 508–509.

45 „... in ipsa duntaxat nundinalis fori area dum mercatur”: CD XI. 513–515.

46 A középkori magyarországi szekértípusokat *Domanovszky Sándor* írta le: Mázsaszekér. In: Emlékkönyv Fejérváry László életének hatvanadik [...] évfordulója ünnepére. Bp. 1917. 37–74. – A lekötözött szekér (*currus ligatus*) mibenlétéről szoltam: A Levante-kereskedelem erdélyi útvonala a

mincadon kívül, amelyet le kellett róniuk.⁴⁷ Mínthogy az új út kifejezetten a külkereskedelmi forgalom – a Sziléziával és a cseh korona más országaival való kereskedelem – fejlesztését szolgálta, aligha kétséges, hogy az immár külkereskedelmi vámmá átminősülő harmincad szedését az új út megnyitásával egyidejűleg kezdték itt meg. Alkalmos harmincadhelynek kínálkozott a sziléziai határhoz közel eső Zsolna, amelyet az új út a Szepességgel és Kassával, a régi Vág menti országút meg a folyó vízi útja pedig Galgóccal, Semptével és a Morvaország felől jövő *strata publica*-val kötött össze.⁴⁸

A zsolnai polgárok – akiknek a kedvezményeit Mária királynő 1384. június 2-i oklevelében megerősítette és kibővítette⁴⁹ – nem kevésbé érezték terhesnek harmincadosok jelenlétét városukban, mint pozsonyi osztályostársaik.⁵⁰ A harmincadállomás átköltöztetésére ők nem gondolhattak; annál inkább próbálkoztak fölmentést szerezni a *tricesima*-fizetés alól, helyben és más harmincadhelyeken. Törekvésük a század végén ideiglenes sikerrel járt: Zsigmond 1397. július 27-én országos harmincadmentességben részesítette őket tíz esztendőre.⁵¹ A zsolnai harmincad az ő befizetések nélkül is elég jól jövedelmezhetett. Ebből a jövedelemből rendelt a király 1398. május 1-jén a lengyel származású Szandzivoj kapitány részére – aki Zsolna várát, más omladozó Trencsén megyei várakkal együtt, rendbe hozatta – négy esztendeig évi 2000 forintot, azon túl haláláig évi 1000 forintot kifizetni.⁵²

A zsolnai harmincadra (és a Vág mentén később létesülő más harmincadhelyekre) az északnyugati irányú külkereskedelem, főleg a Sziléziával lebonyolódó áruforgalom ellenőrzésében többszázados szerep várt.⁵³

15–16. század fordulóján. Századok 1978. 1032. – Károly Róbert 1342. febr. 2-i és Nagy Lajos 1345. márc. 25-i kamarabérleti szerződése szerint 1 garas = 6 dénár: *Franciscus Döry-Georgius Bónis-Vera Bácskai*: *Decreta Regni Hungariae 1301–1457.* (= Decr. I.) Bp. 1976. 108., 120.

47 Idézi *Hajnik Imre*: Adalékok a magyar kereskedelem történetéhez a vegyes házakbeli királyok alatt. Századok 1868. 151.

48 Vö. fentebb a 25., 31. és 44. jegyzettel.

49 Zsolna kereskedelmi kapcsolataira is jellemző, hogy bíraskodás dolgában a sziléziai Teschen volt fellebbezési hatósága. Ezt Mária királynő a Hont megyei Korponába helyezte át, azzal az indoklással, „quia civitas Tessen est in alio regno constituta et ob hoc indecens existit eis [= civibus de Solna] ad illud regnum transcurrere”: CD XI. 531. – Zsolna saját bíraskodási jogkörét Korpona 1407-ben szabta meg: CD XI. 541.

50 Ld. fentebb a 20. jegyzetet.

51 „infra decem annos [...] ab omnibus tricesimarum solutionibus intra [...] regni ambitum ubilibet habitarum sint exempti”. – Harmincadmentesítésüket Zsigmond 1401. jan. 6-án megerősítette, de továbbra is 1397-től számított tíz évre: CD XI. 534–535.; ZsO I. 540.; ZsO II. 1. 94.

52 ZsO I. 586. – Vö. *Fekete Nagy Antal*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. IV. Trencsén vármegye. Bp. 1941. 83., 364.

53 Az 1498:34. cikkely szerint Zsolna és más Vág völgyi harmincadok – Léva (= Illava), Bellus, Vágbeszterce és Vágújhely – a trencsényi főharmincadhoz tartozott. A zsolnai harmincad, ill. a Vág völgyi harmincadok működéséről az 1530–1550-es években: *Acsády I.*: i. m. 135., 138., 268–269.; *Ember Gy.*: i. m. 22–23.; *Pavel Horvath*: Príspevok k obchodným stykom Slovenska so Sliezkom a Moravou v prvej polovici 16. stor. Historické študie (Bratislava) 1966. 168., 187., 189.

3.

Még 1311 őszén történt – azután, hogy Kassa lakosai egy összezsapásban megölték Felső-Magyarország tartományurát, a nagy hatalmú Aba nembeli Amadét –, hogy Károly Róbert küldöttei megegyezést közvetítettek egyrészt Amadé özvegye és fiai, másrészt Kassa városa között. Az Amadé-fiak az október 3-án kötött egyezményben többek között arra kötelezték magukat, hogy visszabocsátják a király hatalmába Szepeszt, Gölnicet és Kassát, „cum universis *tricesimis* [!], tributis, censibus et quibusvis obventionibus”: valamennyi harmincadával, vámjával, adójával és mindennemű jövedelmével.⁵⁴ Eszerint a felsorolt helyek közül legalább az egyiken ekkoriban már dívott a harmincadszedés.

Ilyen hely volt minden bizonnyal Kassa, amelynek kereskedelmi tevékenysége éppen ez időtől fogva bontakozott ki, az Anjou-uralkodók hathatós támogatásával. Amikor az Amadé-fiak az októberi egyezményt felbontva a trencsén-nyitrai nagyúrral, Csák Mátéval szövetkeztek, a király a kassai polgárok és a szepesi szászok segítségével győzte le őket az 1312. június 15-én vívott nevezetes rozgonyi csatában. Ezt Károly Róbert és Nagy Lajos élethossziglan sem feledte és kiváltságokkal viszonozta.⁵⁵ A kassaiak „veszélyes kockázatot vállaló hű szolgálataikra való tekintettel”, 1319. április 9-én fölmentést kaptak a vámfizetés alól (*a solutione cuiuslibet tributi seu thelonii*) Abaújvár és Zemplén megye területén, „egészen a Tisza és a Sajó folyóig és Bereg megyéig”;⁵⁶ 1344. május 13-án védlevelet a „jogtalan” – a lengyel kereskedőkénél súlyosabb – vámszedéssel szemben olyan útjaikon, amikor áruikkal *Rutheniát*, azaz Halicsot keresték fel;⁵⁷ 1347. július 28-án pedig országos vásártartási jogot a pünkösöd utáni vasárnapkal kezdődő két hétre, amely idő alatt a vásárra utazók, bárhonnán jönnek is, mentességet élveznek mindennemű út- és vásárvám (*tributum*) fizetése alól.⁵⁸ Ugyanezen a napon Lajos király olyan átfogó kiváltságlevelet is adományozott a kassaiaknak, amely „Buda városának mintájára” készült,⁵⁹ és ahhoz hasonlóan az árumegállító jog elemi formáját is magában foglalta. Kimondta ugyanis, hogy „a lefelé és felfelé menő szekerek álljanak meg náluk

54 CD VIII. 1. Budae, 1832. 408.; XI. 425. – Az ügygel kapcsolatos oklevelekről ld. legújabban *Zsoldos Attila*: Kassa túsza. (Pillanatfelvétél 1311-ből Aba Amadé famíliájáról). TSz 1997. 345.

55 Károly Róbert erről egy élete végén, 1342. jan. 29-én kiadott, Kassát bíraskodási hatáskörrel felruházó oklevelében így emlékezett meg: „eo tempore, quo adhuc funiculi nostrae potentiae nondum sic late fuissent extensi, in conflictu, quem olim contra Matheum filium Petri dictum de Trenchin infidelem nostrum notorium et aemulum regni nostri iuxta fluvium Tarcha vocatum prope ipsam civitatem nostram Cassa habuimus, ubi auxiliante Domino, per adiutorium ipsorum fidelium civium et hospitem nostrorum cum summa diligentia et sedula sollicitudine nobis exhibitum, victoriam obtinimus laudabilem et triumphum.” – Idézi: *Hajnik I.*: i. m. 146.; vö. Lajos király hasonló visszatekintésével alantabb a 62. jegyzetben.

56 CD VIII. 2. Budae, 1832. 212–214.

57 CD IX. 1. 209–210. – *Ruthenia* vagy *regnum Ruthenorum* (pl. CD VIII. 2. 293. [1321]; IX. 2. 363. [1355]) jelentésére ld. alantabb a 64. jegyzetet.

58 *Hajnik I.*: i. m. 147. – A második országos vásárra szóló jogosítványt: az Erzsébet-napot (nov. 19.) megelőző és követő hétre, később Zsigmondtól kapták 1392. nov. 30-án: *Hajnik I.*: i. m. 153.

59 Buda kiváltságlevelére vonatkozólag ld. alább a 130. jegyzetet.

áruikkal, és mint eddig, mindennap tartsanak vásárt”, ahol azokat eladásra felkínálják.⁶⁰

A „lefelé menő”, azaz észak felől Kassára érkező szekerek megállása különösen fontos volt számukra, hiszen lengyelországi és halicsi kereskedelmi kapcsolataik már ezekben az évtizedekben megalapozódtak.⁶¹ Árumegállító joguknak ezt a nevezetes irányát 1361. augusztus 9-i szabadalomlevelük írta körül. Ebben Lajos király – ismételten megemlékezve atyjának szorongatott helyzetében tett hajdani derekas szolgálataikról⁶² – kifejezetten *de regnis Russiae, Poloniae et de provinciis eorundem*: az Oroszországból – azaz Halicsból –, Lengyelországból és ezek tartományai-ból Magyarországra érkező külföldi kereskedőkre vonatkozóan rendelte el, hogy „szekerekkel és áruikkal Kassa városán túl semmiképpen se mehessenek, hanem ott mindenféle árucikküket rakják s tegyék le, és adják el”.⁶³ (Itt *Russian* éppúgy, mint a fentebb idézett 1344. évi védlevelél *Rutheniáján*, a halicsi orosz fejedelemség értendő, amely a magyar királyok titulátúrájában *Galicia ac Lodomeria* néven szerepelt.)⁶⁴ Az oklevél – ismételten hangsúlyozva, hogy „ezentúl minden árujuk lera-kása, letevésé és általános adásvétele csakis és teljesen Kassa városában történjék, és a külföldi kereskedőknek ne legyen semmilyen lehetőségük a továbbutazásra” – végül arra intett: „úgy azonban, hogy ha a velük [=a kassaiakkal] gyakorolt kegy [=az árumegállító jog adományozása] miatt a királyi felségnek *nem fog kára származni harmincad- és vámjövedelmeiben*”.⁶⁵

60 Az oklevél bevezetője szerint Lajos király „libertates infrascriptas more [...] civitatis Budensis” adta Kassának. Az árumegállításról ennyit mondott: „currus descendentes et ascendentes cum mercimoniis apud eos descendant et forum, sicut prius, habeant quotidianum”: CD IX. 1. 466–470. – Magyar fordításban közölte és egybevetette a budai privilégiummal *Salamon Ferenc*: Budapest története. III. Bp. 1885. 48–50.

61 Kassa és Krakkó tanácsa (az utóbbi nemcsak a maga, hanem „der gantzen gemein der kron zu Polen” nevében) már 1324-ben szerződést kötött arról, hogy polgárai háborítatlanul kereskedhetnek egymás városában. Krakkó és Szandec már 1329-ben megállapodott abban, hogy a krakkói polgárok „pergentes cum mercibus suis versus partes Ungariae” csakis Szandecen át fognak utazni, odafelé és visszafelé egyaránt: *Franciszek Piekosiński*: Codex diplomaticus civitatis Cracoviensis medii aevi. (= CDC) I. Cracoviae, 1879. 17.; *Stanisław Kutrzeba*: Handel Krakowa w wiekach średnich na tle stosunków handlowych Polski. W Krakowie, 1902. 9., 59.

62 Azokról a szolgálatokról, amelyeket „tempore minus placido, quo scilicet funiculi tentorii potentiae [...] patris nostri nondum longe erant distincti, [...] adversariis nostri genitoris [...] se viriliter opponendo” teljesítettek. Vö. fentebb az 55. jegyzettel.

63 „... ultra ipsam civitatem Cassensem cum vecturis et mercibus eorum nullam procedendi habeant facultatem, sed omnia sua mercimonia ibidem deponant, reponant atque vendant”.

64 A korabeli *Ruthenia, Russia* (Ruscia), *Russia rubra* nevezetekre számos adatot közölt *Georgius Fejér*: Galicie ac Lodomeriae cum regno Hungariae nexus. In: CD IX. 4. IV., XVIII., XXVII–XXVIII. – Miután Nagy Lajos Lengyelország trónjára lépett, a magyar és a lengyel kereskedőknek 1372. aug. 6-án *ad civitatem Lemburgensem* (Lemberg, Lwów) *et ad alias partes terrae Rusciae* szabad áthaladást engedélyezett: CDC I. 50.; *S. Kutrzeba*: i. m. 109. – Az 1372 és 1387 között magyar uralom alatt fennállt halicsi „orosz vajdaságra”: CD IX. 4. 541., 550.; IX. 5. 262., 468.; X. 1. 44., 314–315.; stb.

65 „... ita tamen, quod si regiae maiestati per dictam gratiam ipsis factam *damnum in suis tricesimis et tributis non inferetur*”. – Az oklevél szövegét (kisebb eltérésekkel és némely hiányokkal) *Fejér* háromszor közölte, éspedig 1344., 1361. és 1368. évszám alatt: CD IX. 1. 210–212.; IX. 3. 241–243.;

Felmerül itt a kérdés: miféle kára származhatott volna a kassai árumegállításból a helybeli királyi harmincadnak? Hiszen az árumegállítás joga – amely a városba érkező kereskedőket arra kötelezte, hogy szekereikkel megállva, áruikat kirakják és bizonyos ideig eladásra kínálják⁶⁶ – éppenhogy elősegítette a harmincadszedés gyakorlati lebonyolítását: a rakományok felbontását és értékük szerinti vámolását. Az árumegállításnak és a harmincadszedésnek ez a „pozitív” összefüggése már a korábban létesült esztergomi, győri és budai harmincadhelyeknél is megfigyelhető volt,⁶⁷ és most nyilván Kassa esetében is érvényesült. De a két rendszabálynak volt, illetve lehetett ellentétes hatása is. Ha a külföldi kereskedő, mihelyt megállt a városban, egy helybeli vevőnek nyomban eladta az áruját, akkor ezt esetleg kivonhatta a harmincadra kerülő importcikkek köréből. Másrészt: ha a kereskedő az árumegállítást kijátszva, Kassától „félreeső” útra hajtotta szekerét, akkor az itteni harmincadot is megkerülhette.⁶⁸ Az utóbbi, elég gyakori eljárásnak⁶⁹ egyik sajátos esetére vet fényt Zsigmond király 1388. január 24-i oklevele. Jóllehet a Lengyelországból jövő minden kereskedőnek – foglalta össze az oklevélíró a kassai polgárok panaszát – a város szabadsága és régi szokása értelmében Kassán valamennyi áruját le kell raknia és eladásra kitennie, most a *gallicusok* (azaz itáliai üzletemberek),⁷⁰ akik a magyarországi harmincadok és vámok jövedelmeit bérbe vették, mégis harmincadfizetés és

IX. 4. 135–136. – Az 1344. évi keltezést fogadta el Csánki D.: Hazánk i. m. 26.; Salamon F.: i. m. III. 51.; Wenzel ADE II. 54., aki az oklevél hosszabb részletét újjól publikálta. – Hajnik viszont a szöveg törzsrészét 1361. dátummal adta közre: i. m. 149.; Farkas Róbert sem talált ilyen tartalmú oklevelet 1344-ből: Kassa árumegállító joga. A város titkos levéltárának adatai alapján. Kassa, 1893. 7–8. – A kérdést eldönti, hogy a *Fejér* által közölt első és harmadik szövegben éppen a keltezés *évszáma* hiányzik. Csak a második közlésben (és Hajniknál) teljes a dátum: „in Zolio in vigilia festi beati Laurentii martyris. Anno Domini millesimo trecentesimo sexagesimo primo.” Az oklevél kelte tehát: 1361. aug. 9. – Az 1361. évi szöveget Lajos király 1364. okt. 5-én formális kiváltságlevélben erősítette meg és adta ki újra Kassa számára: CD IX. 3. 402–404. – Az utóbbit 1393. nov. 25-én Zsigmond is átírta a város részére: ZsO I. 357. – Ld. még alább a 69. jegyzetet.

66 „Hogy [az árumegállítás] milyen mértékben történt, az városonként, privilégiumaik szerint nagyon különböző volt”: Domanovszky Sándor: A szepesi városok árumegállító joga. Lőcse és Késmárk küzdelme az árumegállításért 1358–1570. Bp. 1922. 19. – Az 1361. évi oklevél az árumegállítás szigorú (időbeli korlátozás nélküli) mértékével ruházta fel Kassát az észak felől jövő kereskedőkkel szemben. A rendelkezés enyhítéséről ld. alább a 90. jegyzetet.

67 Ld. az 1. jegyzetben idézett munkámat: 40–43.

68 Vö. fentebb a 20. jegyzettel.

69 Zsigmond 1399. jan. 2-án három újabb oklevélben nyilvánította ki Kassa árumegállítási jogát, mégpedig mind a bel-, mind a külföldi kereskedőkkel szemben (*mercatoribus tam intra, quam extra regnorum nostrorum ambitum existentibus*) – külön is hangsúlyozva az árumegállításnak, az északi mellett, másik fő irányát, nevezetesen az „Erdélyből és Várad felől” érkező nagyszabású és más erdélyi szász kereskedőket illetően: Hajnik I.: i. m. 153–154.; Farkas R.: i. m. 13–14.; ZsO I. 622–623. – Erre hivatkozva fordultak a királyhoz a kassai polgárok panasszal azok ellen a birtokosok ellen, akik egyes kereskedőket befogadnak birtokukra, és *per vias inconsuetas* engedik utazni őket, kijátszva a kassai árumegállítást. – A jövőben ne merjék ezt tenni – hangoztatta Zsigmond 1400. dec. 6-án valamennyi főpaphoz, báróhoz, nemeshez, ispánhoz, városi és szabadfalusi előljáróhoz intézett felszólításában: ZsO II. 1. 79.

70 Lederer Emma: A középkori pénzületek története Magyarországon. Bp. 1932. 164., 179.

egyéb szolgáltatások nélkül megpróbálnak a városon át- és továbbutazni.⁷¹ A király erre, elég lagymatagon, azzal a felszólítással válaszolt: tartsák épségben a város régi szabadságát és szokásait.⁷²

A kassai harmincadbevételek csorbításának egy másik, az árumegállítástól független módjáról értesülünk Mária királynő négy évvel korábbi okleveléből. Bár ő szigorúan elrendelte – írta Kassa város tanácsának 1384. március 13-án –, hogy a kassai harmincadhelyen az esedékes *tricesimát* aranyforintban vagy olyan új „koronás” dénárookban kell megfizetni, amelyekből 100 darab ér egy aranyforintot, ennek a rendelkezésének számosan nem tesznek eleget a helybeli és idegen, bel- és külföldi kereskedők közül, akik Kassán „tartózkodnak, gyűlnek össze és mennek keresztül”, és engedetlenségükkel tetemes kárt okoznak a királyi kamarának. (Az oklevél nem mondta el, de nyilvánvaló, hogy az „engedetlenkedők” a harmincadot a közkézen forgó, gyengébb minőségű veretekkel rótták le, amelyekből akkoriban 150–180 darabot számítottak egy aranyforintra.)⁷³ A királynő ezért felszólította a kassaiakat, hogy áruik után a harmincadot az előírt pénzfajtában egyenlítsék ki, és nyújtsanak segítséget is Nambusculi de Florentia harmincadispánnak (*comiti tricesimarum*) és a kassai harmincadhelyen működő embereinek (*hominibus in loco tricesimali in civitate nostra, videlicet in medio vestri constitutis*), hogy „az engedetleneket és makacsodókat a harmincad igazságos és jogszerű megfizetésére kényszerítsék”.⁷⁴

Ám nemcsak itáliai üzletemberek, meg hazai és külhoni kereskedők próbáltak ügyeskedni a harmincadon, hanem magyar országnagyok is, ha üzletelni támadt kedvük. Némi protekciót gyaníthatunk például Kamerer Ulrik kassai harmincados 1394. április 30-án kelt levele mögött, amelyben igyekezett elhárítani Csetneki György királyi asztalnokmester és Miklós nevű rokona szemrehányásait. Ő nemhogy akadályozná rézszállományukat – írta Kamerer –, hanem éppenséggel úgy igazítja el

71 Annak ellenére, hogy „omnes mercatores de Polonia venientes omnia et singula ipsorum mercimonia in [...] civitate nostra Cassa deponere et ibidem venditioni exponere deberent [...], nunc vero Gallici, qui redditus et proventus tricesimarum et tributorum in regno nostro Hungariae convenerunt, cum eorum mercimoniis salvis tricesimis et aliis dationibus pergere et transire conarentur”.

72 ZsO I. 40.

73 Vö. Engel Pál: A 14. századi magyar pénztörténet néhány kérdése. Századok 1990. 66–68. – Fejtegetéseit azzal egészíthetjük ki, hogy Zsigmond 1390-ben életbe léptetett pénzreformját eszerint megelőzte Mária királynő 1384. évi pénzkibocsátása: *nova moneta nostra coronas dicta*, ahogy szóban forgó oklevele kifejezte. – Sőt Máriaának tulajdonított egy másik oklevélből azt hihetnénk, hogy a királynő ugyanekkor már *monetam argenteam minorem vulgo quarting appellatam* is veretett úgy, hogy az egyik oldalán kettős keresztet, másik oldalán pedig *coronam seu formam coronae* ábrázoljon, és belőle 400 darab tegyen ki egy aranyforintot: CD X. 8. 120–121. – Ez utóbbi szöveget azonban Fejér tévesen tulajdonította a királynőnek; az Zsigmond király 1430. márc. 6-án kiadott rendelkezésének egyik részlete: CD X. 7. Budae, 1843. 196–200.; vö. Decr. I. 251.

74 CD X. 1. 151–153.; Kemény Lajos: Mária királynő 1384. évi rendelete a „koronás” dénárokról. Numizmatikai Közlöny (= NumK) 1918. 86–87. Az utóbbiban a datálás feloldása tévesen máj. 25.; holott *secundo die festi Gregorii papae* márc. 13-nak felel meg. – Mária királynő rendeletét harmincadispánjának jelentésére hivatkozva adta ki. Ennek nevét Fejér és Kemény Rambusculinak olvasta. Nevéről és más harmincadispáni ténykedéseiről ld. alább a 182–185. jegyzetet.

azt, mint a sajátját, és pedig nemcsak a kassai harmincadon, hanem minden más helyen is, ahová elér a keze ...⁷⁵

Végül volt, mint ismeretes, jogszerű módja is a harmincadon való előnyszerzésnek: valamilyen kedvezmény kieszközlése az uralkodótól (persze nemritkán ellenszolgáltatás fejében). A kedvezmény különböző mértékű és jellegű lehetett: fölmentés a harmincadfizetés alól bizonyos áruk után (ilyet kaptak a soproniak a saját földjükön termelt gabona és bor kivitele után 1370-ben.⁷⁶ mentesítés a kötelezettségtől valamelyik harmincadhelyen (ilyet szereztek a sárváriak 1341-ben a helybeli, 1383-ban a soproni harmincadra vonatkozóan);⁷⁷ fölmentvény valamelyik harmincadhelyen bizonyos alkalomra (amilyen a szakolcai vásárra utazó kereskedőket illette meg a vásár idején az ottani harmincadon 1372 óta);⁷⁸ országos – az ország valamennyi harmincadhelyére szóló – mentesség bizonyos időre (amilyenben a zsolnaiak részesültek 1397-ben tíz esztendőre);⁷⁹ stb. Nos, a kassai polgárok is kaptak egyfajta harmincadkedvezményt. Szolgálataik jutalmául és az előző „zavaros időkben” szenvedett káraik pótlásaként Zsigmond király 1404. január 27-én tíz év tartamára fölmentette őket a *tricesima* felének fizetésétől az összes harmincadhelyeken, másszóval országos félharmincad-mentességet engedélyezett számukra egy évtizedre.⁸⁰ Egyszermind meghagyta Nürnbergi Márk harmincadispánnak (*comiti tricesimarum*), valamint az egyes harmincadhelyeken működő *tricesimatorok*nak és *vicettricesimatorok*nak, hogy a kassaiaktól mindennemű árujuk után a harmincadvámnak csak a felét hajtsák be.⁸¹

4.

Az 1311. októberi Amadé-egyezségben⁸² is érintett szepesi százszoknak szintén hasznára vált, hogy Károly Róbert mellé álltak a rozgonyi ütközetben 1312. június 15-én. *Comesüket* a király már augusztusban megjutalmazta a fegyveres

75 „... cuprum vestrum [...] non tantum nostris in tricesimis, sed indubie alias ubicumque locorum, ubi nostra requisierit facultas, diligenti conatu volumus tamquam nostrum proprium gubernare”: ZsO I. 376. – Csetneki György asztalnokmesterről, későbbi gömöri ispánról Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I. Bp. 1996. 47., 131.

76 Ld. fentebb a 16. jegyzetet.

77 Ld. a 11. és 14. jegyzetet.

78 Ld. a 39. jegyzetet.

79 Ld. az 51. jegyzetet.

80 „de omnibus rebus mercimonialibus [...], de quibus tricesima exigi est consueta, [...] per regni nostri climata, signanter ad quaevis loca tricesimarum nostrarum et quorumlibet aliorum conducendis et apportandis a data praesentium usque decem annorum revolutionem mediam tricesimam sive medietatem tricesimae dare [...] debebunt”. – A *quorumlibet aliorum* szavak nyilván az esetleges zálogbirtokosra vagy harmincadbérllőre vonatkoznak. Vö. fentebb a 26. jegyzettel.

81 *Hajnik I.*: i. m. 159.; ZsO II. 1. 346. – Más városok polgárainak félharmincad-mentességéről ld. alább a 120., a kassai harmincadhivatalról a későbbiekben a 123. jegyzetet.

82 Az egyezményben szereplő Szepes helynév vagy Szepesvárra, a megyeszékhelyre, vagy Váraljára, a „huszonnégy szepesi város” egyikére vonatkozott; vö. *Fekete Nagy Antal*: A Szepesség területi és társadalmi kialakulása. Bp. 1934. 137–138., 163., 335–337.

segítségért,⁸³ együttes kiváltságlevelüket pedig, amely még V. Istvántól, 1271-ből származott, és a szabad bíróválasztás jogát biztosította számukra,⁸⁴ 1371 novemberében megújította, elismerésül hűségükért és áldozatkészségükért.⁸⁵

A kiváltságlevelél, amelyet Károly Róbert 1328-ban is átfirt, a szászok közösségéhez tartozó települések közül kiemelte Lőcsét, és a megye székhelye, Szepesvár mellett mintegy a szász önkormányzat külön székhelyének, bírósági központjának ismerte el.⁸⁶ Lajos király pedig, miután két ízben is megerősítette a privilégiumot, 1364. október 5-i oklevelében fontos új elemmel gyarapította Lőcse „kiemelkedő nevezetességét”. A szepesi városok egy részének ama törekvésével szemben, hogy bírósági székhelyük Csütörtökhelyre kerüljön át, nemcsak megerősítette atyjának a *sedes iudiciaria* Lőcsén maradására vonatkozó rendelkezését, hanem kiegészítette egy másikkal is: az árumegállító joggal – ezt a jogosítványt is atyjától credezettve.⁸⁷

Az 1364. évi oklevelnek Lőcse árumegállító jogáról szóló része lényegét tekintve megegyezett Kassa három évvel korábbi oklevelének előírásával. Az 1361. évi szöveg, mint láttuk, a Lengyelországból és Halicsból jövő kereskedőket kötelezte árulerakásra Kassán. Az 1364-i irat ezt úgy fejezte ki, hogy „az összes külföldi kereskedők, vagyis a más országbeliek és nem hazaiak”, akik Lőcsén át jönnek, mindennemű árujukat rakják le a városban.⁸⁸ Nos, a „más országbeli és nem hazai” kereskedők túlnyomórészt Lengyelországból érkeztek Lőcsére, illetve a Szepességre, amelynek lengyel kapcsolatai a Poprád és Dunajec folyók völgyében már korán – Kassát megelőzően – létrejöttek. A kereskedők útja Krakkóból Bochnián, Szandecen és Piwnicznán át Lublónak, és innen közvetlen hegyi úton vagy Késmárk felé kerülve, Lőcsére vezetett; Nowy Targ felől Szepesófalun és Késmárkon át ugyanoda.

83 „Stephanus comes Saxonum nostrorum de Scepus [...] quamplures homines tam pedestres, quam equites armatos de terra Scepusiensi ad nostrum subsidium adduxit”; jutalmul részesedést kapott az iglói bányajövedelemből: CD VIII. 5. Buda, 1835. 79. – A szász *comes* ekkoriban Görgey Illés fia István volt: *Fekete Nagy A.*: A Szepesség i. m. 363.

84 *Endlicher* 522–525.; CD V. 1. Buda, 1829. 132–135.

85 Ugyanakkor azt sem mulasztotta el az uralkodó, hogy az időközben felfejlődött szepesi községek együttes évi adóját négyszeresére, 300 ezüst márkáról 1200 márkára emelje. – *Fejér* ennek az oklevelnek egyrészt német fordítását közölte (*Carolus Wagner*: *Analecta Scepusii sacri et profani*. Viennae, 1774. I. 196–200. alapján) 1312. évi dátummal: CD VIII. 1. 435–439.; másrészt latin szövegét 1317-i keltezéssel: CD VIII. 2. 57–61. – *Domanovszky S.*: A szepesi városok i. m. az 1312. nov. 12-i datálást fogadta el: Oklevéltár. 195–196. De az oklevél végén közölt méltóságosor alapján már *Karácsonyi János* kimutatta, hogy a valódi keltezés 1317: A hamis, hibáskeltű és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig. Bp. 1902. 70. – Követte *Fekete Nagy A.*: A Szepesség i. m. 334–335.

86 „... comes et castellanus autoritate regia [...] constitutus [...] una cum comite ipsorum Saxonum provinciali causas ad se attinentes [...] iudicabit in Leutschae civitate, nostrae provinciae capitali”: CD VIII. 2. 59.

87 *Domanovszky S.*: A szepesi városok i. m. Oklevéltár. 196–198. – *Demkó Kálmán* szerint Lőcsét már Károly Róbert ruházta fel árumegállító joggal 1321. jún. 11-én: Lőcse története. Lőcse, 1897. 311. (Forrásmegjelölés nélkül.)

88 Lajos király „duxisset annuendum, quod universi mercatores extranei, seu aliorum regnorum et non regni sui, omnes res suas mercimoniales, cuiuscumque generis vel speciei existerent, per ipsam civitatem suam transcuntes de Leuche ibidem deponerent”.

Akik továbbutaztak, azok Lublóról Kisszebenen, Lőcséről pedig Szepesváron (Váralján) keresztül juthattak el Eperjesre, majd Kassára.⁸⁹

Árumegállítási joggal felruházott városból a kereskedőknek továbbutazniuk, ha egyáltalán, csak akkor lehetett, ha ott áruikat már bizonyos ideig kirakták és eladásra felkínálták. Kassa 1361. évi kiváltságlevele az árumegállítás időtartamát, mint láttuk, nem korlátozta, és a külföldi kereskedőknek az áruikkal való továbbutazást kereken megtiltotta. Jócskán enyhítette ezt a szigort az 1368. február 25-én Budán kötött magyar–lengyel kereskedelmi szerződés, amely a lengyelországi kereskedőket már csak három napig kötelezte kassai kirakodásra, és engedélyezte, hogy azt követően megmaradt áruikat továbbvihessék „az egész országban és azon kívül”.⁹⁰ A két időpont közé esett, és a szabályozás szigora szerint is középhelyet foglalt el Lőcse 1364. évi oklevele, amely a külsországi kereskedőkkel szemben az árulerakás időtartamát tizenöt napban határozta meg; csak ha ez után is maradna még eladatlan portékájuk, akkor kereskedhetnek vele szabadon az ország más részein, vagy vihetik haza.⁹¹ Persze a tizenöt napos lőcsei *depositio* sem volt ínnyükre a kassaiaknak, hiszen a lengyel határtól az egyik fontos út, mint említettük, Lőcsén át vezetett Kassára. Viszályba is keveredtek emiatt a lőcseiekkel; de Zsigmond király 1393. január 20-i döntésével megerősítette Lőcsének azt az, úgymond, Károly Róberttől nyert és Lajos által is megújított szabadságát, hogy a városba jövő kereskedők kötelesek ott áruikat tizenöt napig lerakni és eladásra kínálni.⁹²

Különbözött végül a Kassa árumegállító jogát körülíró 1361. évi szabadalomlevéltől az 1364. évi lőcsei oklevél idevágó részlete abban, hogy nem tett utalást a városbeli harmincadra és az ebből származó királyi jövedelemre. De talán nem tévedünk, ha ezt a különbséget a lőcsei oklevél kiadása sajátos körülményeinek tulajdonítjuk.⁹³ Annak az uralkodói döntésnek, amely egyes szepesi városok törek-

89 Demkó K.: i. m. 309.; *Divéky Adorján*: Felső-Magyarország kereskedelmi összeköttetése Lengyelországgal, főleg a XVI–XVII. században. Bp. 1905. 22–23.; S. *Kutrzeba*: i. m. 8–9.; *Domanovszky S.*: A szepesi városok i. m. 5., 13–14.

90 „... dum ad civitatem Cassensem pervenerint et ibidem *tribus diebus integris* commorantes, si res mercimoniales per ipsos ibidem venditioni exponendas [...] nullus mercator seu alii [...] homines [...] medio tempore comparare noluerint, extunc [...] per totum regnum nostrum et extra libere vadant [...], mercis ipsorum vendentes et alias ementes”: CDC 47.; vö. fentebb a 66. jegyzettel. – Az árumegállítási jog alkalmazásának módja és mértéke, más kereskedelmi kérdésekkel együtt, a következő évtizedekben sokszor volt vita és viszály tárgya magyar–lengyel viszonylatban.

91 „... a die depositionis rerum suarum mercimomialium *usque quindenam eiusdem diei* ibi stare et commutationem seu contractum earundem celebrare tenerentur, et [...] expleta ipsa quindena depositionis diei [...] ad quamlibet regni [...] partem recedendi et etiam domum redeundi, rebus salvis et personis, liberam haberent facultatem”: *Domanovszky S.*: A szepesi városok i. m. Oklevéltár. 198.

92 ZsO I. 303. – A 14. század végétől fogva Késmárk, amelyen két út haladt át Lőcse felé, szintén az árumegállítási jog megszerzésére törekedett, és Lőcse veszélyes vetélytársává nőtt. A két szepesi város e körül forgó, több mint másfél százados küzdelme a fő tárgya *Domanovszky Sándor* A szepesi városok ... többször idézett művének.

93 Lázadó polgárok a Lajos király által 1347-ben megerősített szász kiváltságlevelet ellopták Lőcséről, átvitték Csütörtökhegyre, ahonnan utóbb Késmárkra került: *Domanovszky S.*: A szepesi városok i. m. 9–10. Oklevéltár. 197.

vésével szemben Lőcse „kiemelkedő nevezetességét” kívánta megerősíteni, nem volt köze a harmincadügyhöz. Ám az árumegállítás és harmincadszedés fentebb kifejtett „pozitív” összefüggésére gondolva, feltételezhetjük, hogy ez idő tájt vagy nem sokkal később Lőcsén is felállt már a harmincadhivatal. Az árumegállító jog adományozása akár alkalmat is adhatott az uralkodónak, illetve harmincadispánjának arra, hogy a kiváltságolt városba, ha ott még nem volt, *tricesimator*t rendeljen ki, és közvetlenül is hasznot húzzon a növekvő áruforgalomból.

Feltevésünket erősíti Lajos királynak az az egykorú oklevele, amely ugyan nem Lőcsén, de a Lőcsére vezető egyik kereskedelmi út közbülső állomásán, a határszéli Lublón már ez időben harmincadszedésre enged következtetni. Lubló kiváltságlevelének szövegét a helyi levéltárból Fejér György *anno Domini MCCCXLII, in festo apostolorum Philippi Iacobi* keltezéssel közölte, megjegyezve, hogy „az évszámban hiba van”.⁹⁴ A helyes évszám megállapítását a privilégiumot záró hosszú méltóságnevsor teszi lehetővé, amelyből – Engel Pál *Archontológiájának* köszönhetően – megállapíthatjuk, hogy az oklevél 1365. május 1-jén kelt.⁹⁵ Mármost ez az oklevél, amely Lubló polgárait, többek között, a szabad bíróválasztás jogával ruházta fel és kivonta a lublói várnagy *iurisdictió*ja alól, engedélyezte nekik azt is, hogy a városba behozott és ott eladásra kitett áruk után ne fizessenek *tributumot*; de előírta, hogy „az onnan kivitt áruk után a *tributumot* és *tricesimát* a szokásos módon fizessék meg”.⁹⁶ Ezt a rendelkezést – amely a behozott és kivitt áruk eltérő vámkezelése tekintetében egybehangzott Lajos királynak a pozsonyi *tricesimatorok*hoz intézett 1374. január 8-i utasításával⁹⁷ – Lubló határszéli fekvését is figyelembe véve, aligha értelmezhetjük másként, mint úgy, hogy Lublón akkoriban már harmincadállomás működött. A lublói harmincadról pedig hamarosan már a lőcseivel összefüggésben fogunk hírt venni.⁹⁸

Teljes egyértelműséggel szólt azután magának a lőcsei harmincadnak a működéséről az a szabadalomlevél, amelyet Zsigmond adott ki Lőcse számára – több

94 CD IX. 1. 50–54. – Fejér a hibát az idézett dátumot kiegészítő *regni nostri autem primo* alapján ismerte fel – nyilván arra gondolva, hogy *festum Philippi et Iacobi apostolorum* máj. 1-jének felel meg, 1342. máj. 1-jén pedig még nem Lajos uralkodott. (Károly Róbert 1342. júl. 16-án halt meg, Lajost júl. 21-én koronázták.)

95 Engel P.: Magyarország világi archontológiája i. m. I. 3., 8., 12., 23., 28., 38., 41., 46., 48., 64–68., 70., 73–74., 84–86., 167. – A záradékban felsoroltak méltóságviselésének időhatárait egybevetve, kitudódik, hogy az oklevél csak 1363 és 1365 között íródhatott. Megtudjuk továbbá, hogy az irat keltének idején a knini püspökség üresedésben volt, ami Engel archontológiája I. 85. szerint 1364. aug. 22-től 1365. dec. 27-ig állott fenn. Ezen az időtartamon belül pedig Fülöp és Jakab apostolok napja csak 1365. máj. 1-jét jelentheti. – Már Karácsonyi J.: i. m. 74–75. és nyomában Fekete Nagy A.: A Szepesség i. m. 248. is korrigálta a keltezést, de 1364-re, közelebbi meghatározás nélkül.

96 „... concedimus etiam ipsis fidelibus civibus nostris, ut de rebus eorum [in] dictam civitatem nostram importantibus [= importandis] et venditioni ibidem exponentibus [= exponendis] nullum tributum persolvant, sed de rebus exportantibus [= exportandis] de eadem *tributum et tricesimam solvant more consueto*”: CD IX. 1. 52.

97 Ld. fentebb a 23. jegyzetet.

98 Ld. alább a 110. és 123. jegyzetet.

nyugat- és észak-magyarországi városhoz hasonlóan – 1402. január 22-én.⁹⁹ Ebben a király – figyelembe véve egyrészt a lőcsei polgárok hű szolgálatait, „főleg múlt évi szorongattatásának egész ideje alatt”,¹⁰⁰ másrészt a város kedvező fekvését és kereskedelmének ebből adódó országos jelentőségét – mindenekelőtt elrendelte, hogy az összes bel- és külföldi kereskedők, akik Lőcsére érkeznek, valamennyi árujukat, amelyet Magyarországról Lengyelországba vagy Sziléziába kivisznek, vagy pedig ezekből az országokból és máshonnan Magyarországra behoznak, kötelesek legyenek a városban lerakni, felbontani, mérlegesen lemérni és végleges eladásra vagy cserére bocsátani.¹⁰¹ Ez a szövegezés jelentős mértékben kibővítette Lőcse árumegállító jogát Lajos király 1364. október 5-i iratához képest. Egyrészt azzal, hogy a behozott árukon kívül a *kivitelre* is kiterjesztette (ez a harmincadvámolásnak is érzékeny kérdése volt, amire a továbbiakban még visszatérünk); másrészt azzal, hogy a külföldi kereskedőkön kívül a hazaiakra is kötelezőnek nyilvánította.¹⁰² Igaz, az utóbbiak körét az oklevél egy későbbi mondata rögtön le is szűkítette: a pozsonyi, soproni, nagyszombati és trencsényi polgárokat – akik ugyanaznap kaptak Zsigmondtól nagyjából hasonló tartalmú szabadalomlevelet¹⁰³ – kivonta a lőcsei árulerakás hatálya alól (aminthogy a kölcsönösség alapján a lőcsei kereskedőket is fölmentette a *depositió*tól az említett négy városban). Figyelemre méltó még, hogy a Lőcsén áthaladó külkereskedelmi forgalom irányát Zsigmond oklevele Lengyelország mellett Sziléziában jelölte meg; ez egybehangzott Lajos királynak azzal az 1364. október 5-én kelt, fentebb idézett iratával, amely a kassai meg a szepesi kereskedők vámterheit együtt szabályozta a Zsolnán át Sziléziába vezető „új úton” is.¹⁰⁴

A lőcsei árumegállítást időtartamáról az 1402. évi rendelkezés nem szól; így nyilván a Lajos király által 1364-ben megszabott, Zsigmondtól 1393-ban megerő-

99 Sopron, Pozsony, Nagyszombat, Lőcse és Bártfa kapott ezen a napon Zsigmondtól árumegállító jogot, mellettük Trencsén is szabadalomlevelet, de árumegállító jog nélkül. Az utóbbira Mályusz Elemér volt szíves felhívni figyelmemet még 1975-ben, egyik Levante-cikkem lektoraként. Az előbbieken kívül Sopronra: CD X. 4. Budae, 1841. 108–112. §. *Házi* I. 1. 267.; Pozsonyra: CD X. 4. 112–116., 121–124.; Nagyszombatra: *Pleidell Ambrus*: A nyugatra irányuló magyar külkereskedelem a középkorban. Bp. 1925. 71.; Lőcsére: ZsO II. 1. 168–169.; Bártfára ZsO II. 1. 167–168.

100 Ismeretes, hogy Zsigmond 1401. ápr. végétől néhány hónapig az „ország” fogságában volt.

101 „... omnes et singuli [...] *regni nostri* [...] ac *forenses* mercatores, qui mercantias aut bona commutabilia, cuiusvis speciei vel maneriei fuerint, *extra de regno nostro* Poloniam vel Slesiam *sive in regnum nostrum* de supradictis partibus et alias undecunq[ue] portanda [...] ad praedictam civitatem nostram per vias et stratas communes [...] introduxerint [...], illi universas easdem res et bona ibidem *deponere* sive reponere, nec inde disportare, sed ibidem *religare*, ponderare et equabria mensurare ac *vendere* vel commutare finalemque compositionem ibidem facere teneantur”: ZsO II. 1. 168–169.

102 Az ilyen kiterjesztő értelmezést tette lehetővé már Bebek Detre nádor 1400. nov. 8-i ítéletlevele, amely az árumegállítást mellett a nyilvános mérleg tartásának jogát is egyedül Lőcsének ítélte oda az egész szepességi kerületben Késmárk és Igló igényeivel szemben; a lőcsei árulerakás időtartamát pedig továbbra is tizenöt napban szabta meg: *Domanovszky S.*: A szepesi városok i. m. Oklevéltár. 199.

103 Ld. fentebb a 99. jegyzetet.

104 Ld. fentebb a 47. jegyzetet. – Megjegyzendő, hogy a kassai és a szepesi kereskedők egyenlő elbánásban részesültek a Vág völgyén leereszkedve, *versus Austriam seu Viennam* utaztukban is: ZsO I. 66. (1388); 458. (1395).

sített (és Bebek Detre nádor részéről 1400-ban megismételt) tizenöt napos határidőhöz kellett a kereskedőknek alkalmazkodniuk; ami pedig ez idő alatt nem kelt el áruikból, azzal békén továbbutazhattak. Erre vall az oklevélnek az a további – s bennünket tárgyunk szempontjából különösen érdeklő – passzusa, amely arra szólította fel a bel- és külföldi kereskedőket egyaránt, hogy ha továbbutaznak Lőcséről, *se nostris more solito locorum ostendant tricesimatoribus*: jelentkezzenek a királyi harmincadosoknál a harmincadhelyek szokásos módján; nevezzék meg előttük azt a várost, ahová eladatlan áruikkal menni szándékoznak, és vigyenek magukkal pecsétes igazolást tőlük áruik előzetes kirakásáról és jelentkezésükről.¹⁰⁵ Íme, a közvetlen bizonyítéka annak, hogy az adott időpontban: 1402 januárjában Lőcsén harmincadhivatal működött (és az árumegállítást végrehajtásának ellenőrzésében is közreműködött). Sőt nyilvánvalóan már ez előtt is, hiszen a kereskedőknek *more solito* kellett jelentkezniük a helybeli harmincadosoknál.

S Lőcse ez után is harmincadhely maradt, bár árumegállító joga átmenetileg csorbát szenvedett. Zsigmond ugyanis néhány hónappal később, 1402. október 1-jén hatálytalanította *nuper* – nemrég, ti. január 22-én – kiadott rendelkezéseit, köztük a Lőcsének szólót, és csak az olyan árumegállítási jogosítványokat újította meg, amilyenekkel egyes városok, mint Kassa *dudum et ab antiquo* – régtől fogva – voltak felruházva, és ezeket is csak a külföldi kereskedőkre vonatkozóan tartotta érvényben.¹⁰⁶ A hazaiakat viszont fölmentette az árulerakási kötelezettségtől (kivéve az erdélyi százszokat Kassán),¹⁰⁷ csupán a harmincadok és vámok szokott módon történő megfizetését követelvéen meg tőlük.¹⁰⁸ A nyilvánvalóan Kassa szorgalmazására kiadott újabb oklevél végén külön is hangsúlyozta, hogy a kassai kereskedők még Budán és Lőcsén sem kötelezhetők áruik lerakására, *solutis dumtaxat tricesimis et tributis iustis in locis consuetis*: ám a jogos harmincadokat és vámokat meg kell fizetniük a szokásos helyeken. A lőcsei hivatal tehát ekkor már éppúgy „szokásos harmincadhelynek” minősült, akárcsak a régi múltú budai.¹⁰⁹ Amikor Zsigmond 1410-ben (majd 1412-ben és 1415-ben) a szepesőfalui karthauzi kolostor szerzeteseinek rendszeres, évente adventkor vagy nagyböjtkor esedékes posztó- és hering-

105 „Statuimus insuper, ut [...] mercatores *se nostris more solito locorum [tricesimarum] ostendant tricesimatoribus* civitatemque, ad quam cum eorum mercibus ire praetendunt, denominent, ab eisdem exhibitionis et ostensionis *signum ad cautelam* reportando”: ZsO II. 1. 169. – Ez a kitétel a Sopronnak, Pozsonynak és Nagyszombatnak egyidejűleg adott oklevélben is szerepelt. A bártfai oklevélnek a harmincadvámot illető megjegyzésére ld. a 113. jegyzetet.

106 Ezért különös nyomatékot kapott az újabb oklevélben az az egyébként is gyakori tilalom, hogy a hazai kereskedők ne lépjenek társaságba külföldiekkel: „nullus regnicolarum nostrorum, signanter mercatorum cum alienis seu extraneis [...] unionem in mercantiis aut societatem ac commercium sub poena capitali et perditionis rerum ac bonorum habere debeat quovis modo”: *Hajnik I.*: i. m. 155.; ZsO II. 1. 231.

107 Ld. fentebb a 69. jegyzetet

108 „... salvis tamen *tricesimis et tributis*, quas et quae more solito solvere tenentur”.

109 Jellemző még az 1402. okt. 1-jei oklevél utolsó mondata, amely szerint „haec in dicta *Cassa* necnon *Budensi et Lewczeni* civitatibus [...] palam mandamus proclamari”. – Az oklevél első részét publikálta *Hajnik I.*: i. m. 154–155.; második részét és az egész regesztáját *Mályusz ZsO II.* 1. 231.

ellátmányt deputált, ennek költségeit váltakozva, a lőcsei vagy a lublói harmincad jövedelméből rendelte el fedezni.¹¹⁰

Nem csoda, hogy Lőcse hamarosan árumegállító jogát is visszanyerte. Zsigmond 1411. április 17-én már ismét olyan oklevelet adott ki a városnak, amely az 1402. októberi hatálytalánítást figyelmen kívül hagyva, az 1402. január 22-i szabadalomlevél (és az 1400. évi nádori ítéletlevél) szövegével volt összhangban. Utasította mind a hazai, mind a külföldi kereskedőket, hogy a Szepességre érkezve, valamennyi rakományukat „először és mindenekelőtt” Lőcsén, és nem másutt, nyissák meg és bontsák fel, s ott bocsássák eladásra vagy cserére.¹¹¹

Harmincadhivatal fennállásának bizonyítékára találunk abban az árumegállítási szabadalomlevélben is, amelyet Zsigmond király a Szepességgel szomszédos Sáros megyében Bártfa város polgárainak adományozott ugyancsak 1402. január 22-én. Az uralkodó, amint Lőcse esetében, úgy itt is egyrészt a városnak az elmúlt nehéz esztendőben teljesített szolgálataira, másrészt kedvező fekvése folytán az egész ország javát szolgáló kereskedelmére hivatkozott, amikor elrendelte, hogy az összes hazai és külföldi kereskedők mindazokat az áruikat, amelyeket Bártfára vezető úton hoznak be az országba, vagy visznek ki onnan, tartoznak a városban lerakni, kibontani, mérlegesen lemérni és végleges alkuval eladásra vagy cserére bocsátani.¹¹² A külföldi kereskedők közül pedig külön is megnevezte a Lengyelországból és Oroszországból (Halicsból) jövőket (*forenses de Polonia et Russia*), akiknek – hogy a bártfaiak olcsóbb áron vásárolhassanak tőlük – elengedte a rájuk kirótt harmincadvám negyedrésztét (*quemlibet quartum denarium de solvendis tricesimis*).¹¹³ Kétségtelen tehát, hogy Bártfa is harmincadhely volt már 1402-ben.

A bártfai harmincadról korábbi időpontból nincsen adatunk, de a bártfaiak kereskedelméről van jónéhány, amely rávilágít a harmincadszedés helybéli bevezetésének előzményeire. 1365-ben, majd 1377-ben országos vásár tartására kaptak

110 Az Ófalu nevű birtokot Lajos király adta a Szent Antal-völgyi karthauziaknak 1342. dec. 22-én: AOKm. IV. Bp. 1884. 294. – A harmincadosoknak szóló utasítások: ZsO II. 2. 345. (1410. ápr. 22.); III. Bp. 1993. 451. (1412. márc. 2.); V. Bp. 1997. 372. (1415. dec. 13. Borbála királynétól.) – Vö. C. Wagner: i. m. I. 424–425.

111 „... universa mercimonia per quoscunque mercatores [...], tam scilicet regnicolas, quam extraneos ad [...] terram Scepusiensem importando, [...] tantummodo in civitate Lewche et non aliis aliquibus locis seu civitatibus primitus et ante omnia aperiri et disligari, vendi, cambiari et aliter quomodolibet mercificari debeant [...] Ibidem etiam et nullibi alias libram generalem [...] conservare habeant facultatem”: Domanovszky S.: A szepesi városok i. m. Oklevéltár. 199–200.

112 „... omnes et singuli mercatores et commutatores indigenae vel forenses, qui mercantias aut res venales seu bona commutabilia [...] intra vel extra regnum nostrum [...] portantes [...] ad praetactam civitatem nostram [sc. Bártfa] per vias et stratas communes [...] ad eandem tendentes importaverint [...], illi” – a mondat folytatása szó szerint egyezik a lőcsei oklevélben olvashatóval: 101. jegyzet.

113 Iványi Béla: Bártfa szabad királyi város levéltára. (= Iványi) I. Bp. 1910. 8.; ZsO II. 1. 167–168. – Zsigmond 1402. jan. 22-i keltezésű okleveleit a határ menti Szakolcán adta ki, ahonnan hamarosan Csehországba utazott. Jan. 26-án, már Olmützben, Bártfa városát újólal felhatalmazta a Lengyel- és Oroszországból jövő kereskedők megállítására és áruik lerakására; márc. 1-jén, Prágában, a bártfai kereskedőket a *tributum* fizetés alól mentette fel valamennyi országában: Iványi I. 8.; ZsO II. 1. 170., 174.

engedélyt – évenként Szent Egyed napján (szeptember 1.) és az azt követő nyolc napon – Lajos királytól,¹¹⁴ aki „a Tapoly folyó mellett Sáros megyében fekvő, fallal kerített Bártfa városát” már az előző évben, 1376. március 7-én Kassához és Budához hasonló jogokban részesítve, a szabad királyi városok sorába emelte.¹¹⁵ Ezzel egy időben a bártfai kereskedők lengyel földön is megjelentek, ahol fő úticéljuk, akárcsak a kassaiaké, Krakkó nemzetközi forgalmú piaca volt. De ők a szandeci utat lehetőleg elkerülve, inkább a Grebówon (Grybów) és Czchówon át oda vezető utat járták,¹¹⁶ és sikerült is Kázmér királytól 1363. január 28-án védelelet kieszközölniük a czchówi vámszedők túlkapásaival szemben.¹¹⁷ Meggyűlt viszont a bajuk az ó-szandeci monostor apácáival és az új-szandeci polgárokkal, akik a grebówi kerülőút folytán elmaradt vámjövödelmeik miatt fogták perbe őket. A perben, immár Ulászló lengyel király meghatalmazottjaként, 1388-ban Sandzywogius (Szandzivoj) krakkói kapitány (találkoztunk már vele a zsolnai harmincad későbbi hasznélvezőjeként), majd 1394-ben Spithko kapitány úgy ítélkezett, hogy a bártfaiak, ha saját áruikat viszik magukkal, háborítatlanul használhatják a grebówi utat, és egészen Czchówig nem kötelezhetők vámfizetésre.¹¹⁸ Az ó-szandeci apácák nem nyugodtak bele az ítéletbe, s az ügy még 1424-ben, sőt 1434-ben is vita tárgya volt, de hasonló döntéssel zárult.¹¹⁹

Időközben pedig a bártfai harmincadról a közvetlen híradások is megszorodtak. Zsigmond király 1404. január 23-án, a kassaiaknál néhány nappal korábban, az elmúlt „zavaros időkben” szerzett érdemeikért a bártfaiaknak is félharmincadmentességet engedélyezett saját áruik után szerzte az országban (tehát nyilván a helybeli harmincadon is), méghozzá nemcsak tíz évre, hanem időbeli korlátozás nélkül.¹²⁰ 1407. június 13-án az uralkodó megbízásából Rozgonyi Simon országbíró küldött a bártfai harmincadszedőknek fontos, a harmincadügyet országosan érintő utasítást (amelyre még visszatérünk).¹²¹ 1419. augusztus 21-én a király Kłos Miklós bártfai bírónak és Miklós *tricesimator*, bártfai esküdtnek a város nevében előadott

114 *Iványi* I. 4. (1365. aug. 2.); I. 6. (1377. szept. 2.). – Valószínűleg már ezt megelőzően, 1352-ben is adott ki Lajos király, ill. öccse, István herceg ilyen tartalmú engedélyt: CD IX. 2. 142–143. Erre hivatkozott később Zsigmond 1427. évi kiváltságlevele, amely az Egyed napin kívül Keresztelő Szent János napjára (jún. 24.) s az azt megelőző és követő napokra is országos vásárt engedélyezett Bártfán: CD X. 6. 892–895.

115 *Carolus Wagner*: *Diplomatarium comitatus Sarosiensis. Posonii et Cassoviae, 1780.* 99–100.; CD IX. 5. 83–84.

116 *S. Kutrzeba*: i. m. 9–10.; vö. fentebb a 61. és 89. jegyzettel.

117 *Iványi* I. 4.

118 *Iványi* I. 6–7.; *ZsO* I. 63., 398. (1388. jún. 30.; 1394. okt. 1.) – Szandzivojra ld. fentebb az 52. jegyzetet.

119 *Iványi* I. 23., 48–49., 51–53.

120 „Concedimus [...], ut nullus eorum [sc. habitatorum civitatis Bartfa] de universis ipsorum rebus mercimonialibus pro tempore per climata regni nostri per ipsos deferendis plus quam *rectam medietatem tricesimarum* in locis tricesimarum nostrarum solvere debeat”: *Iványi* I. 10. – Ugyanez év ápr. 8-án kaptak félharmincadmentességet Zsigmond királytól Kőszeg polgárai öt évre: *ZsO* II. 1. 365.; 1406. jún. 30-án a soproniak, időbeli meghatározás nélkül: *Házi* I. 1. 293–295.

121 *Iványi* I. 13. – Ld. alább a 230. jegyzetet.

kérelmére a félharmincad-mentességet újraadományozta és megerősítette.¹²² Ez időtől fogva pedig Bártfa város számadáskönyvei sorozatosan tartalmaznak már adatokat a helybeli *Dreysigerekről* és a harmincadhivatal működéséről.¹²³

5.

Fejtegetéseinknek egy korábbi pontján megállapítottuk, hogy a sárvári harmincadnak Sopronba és a győrinek Pozsonyba való áthelyezése az 1360-as évek második felében – világosan jelezte a harmincadvám funkcióváltásának irányát az Anjou-korban: az eredetileg az ország belsejének forgalmas piacaira kivetett pótlólagos vásárvám fokozatos átminősítését az ország *nyugati* határán, illetőleg annak közepében szedett külkereskedelmi vámmá.

Most, Szlavóniából indult s a Dunántúlon és a Felvidéken át Sáros megyéig ívelt szemlénknek végére érve,¹²⁴ egy további megállapítást tehetünk. Nevezetesen azt, hogy az ország *északnyugati* és *északi* részén viszont a 14. században felállított harmincadhivatalok – a nagyszombati, szakolcai, zsolnai, kassai, lőcsei, lublói és bártfai (talán az egyetlen, akkoriban rövid életű, galgóci kivételével) – már nem mentek át ilyen változáson, hanem *közvetlenül* a harmincadvám új funkciójának ellátására: az élénkülő külkereskedelmi forgalom megvámolására létesültek, az országhatárhoz viszonylag közel eső állomáshelyeiken. A nagyszombati és szakolcai hivatal elsősorban a Morva- és Csehországgal, a zsolnai főként a Sziléziával, a kassai, szepességi és bártfai állomások a Lengyelországgal és Halicssal lebonyolódó áruforgalmat voltak hivatva ellenőrizni.¹²⁵

122 *Iványi I.* 17.

123 A bártfai harmincadról 1418-tól 1444-ig: *Fejérpataky László*: Magyarországi városok régi számadáskönyvei. Bp. 1885. 163–599. passim. – A felső-magyarországi (kassai, szepesi és sárosi) harmincadok történetével Hunyadi János korában a 17. jegyzetben idézett dolgozatomban foglalkoztam. Ez időre a Szepességben a lőcsei harmincad fiókja lett Lubló és Ófalu, Sáros megyében Bártfán kívül Eperjesen, Zemplénben pedig Sztropkón és Homonnán is harmincadállomás létesült. Ezekről: *Gróf Teleki József*: Hunyadiak kora Magyarországon. XII. Oklevéltár. Pesten, 1857. 249–250.; *ifj. Kemény Lajos*: A kassai harmincad története a XVI. század végéig. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle (= MGSz) 1894. 304.; *Iványi Béla*: Eperjes szabad királyi város levéltára 1245–1526. Szeged, 1931. 133. – Az 1498. évi dekrétum 34. cikkelye szerint Kassához, mint főharmincadhoz, immár mint fiókhelyek tartoztak: Lőcse, Bártfa, Késmárk, Lubló, Sztropkó és Homonna.

124 Zemplén megyei harmincadhelyekről (mint az imént jeleztem) csak a 15. század közepétől fogva ismerek említéseket. Az erdélyi harmincadokról – a 14. századra is visszatekintve – A harmincadvám Erdélyben és Havasalföldön a 15. század első felében c. dolgozatomban írtam: TSz 1998. 33–41.

125 Károly Róbertnek a nagyszombati harmincadra utaló 1336. évi oklevele a morvaországi Brünn felől jövő, Nagy Lajosnak a zsolnai harmincadot említő 1364-i oklevele a sziléziai Boroszló felé menő kereskedelmi utat határozta meg, 1361-ből idézett irata a Lengyelországból és Oroszországból (= Halicsból) érkező kereskedőket kötelezte Kassán való megállásra. Zsigmondnak 1402. jan. 22-én egyidejűleg kiadott oklevelei közül a Bártfának szóló szintén a Lengyelországból és Halicsból jövő

Ezzel együtt megerősíthetjük és kiegészíthetjük azt a korábbi megállapításunkat, hogy a harmincadvám belforgalmi eredetének jelei is szembetűnőek maradtak még az Anjou-korban. Egyrészt olyan esetek vallanak erről, amikor kétségtelenül a *belső* piac körében mozgó árukat (javakat) is harmincad alá vontak, vagy akartak vonni. Ilyen eljárásra mutat rá Lajos király 1363. január 7-i oklevele, amelyben megtiltotta a földesúri és királyi vámszedőknek (*tributariis*), továbbá a királyi harmincadosnak és alkalmazottainak (*tricesimatori et suis officialibus*), hogy a soproni polgárokat, amikor évi ajándékukat a királyi udvarba viszik, és útközben vám- és harmincadhelyekre érkeznek, vám és harmincad fizetésére (*ad tributum et tricesimae solutionem*) kényszerítsék.¹²⁶ Hasonlóképpen tiltotta meg 1366. augusztus 29-én Saracenus meszternek, országos harmincadosának (*tricesimatori per totum regnum constituto*) és zágrábi *vicetrikesimator*ának, hogy a zágrábi (Gréc-hegyi) polgároktól só, bor és gabona után harmincadot szedjenek;¹²⁷ utóbbi két árurol biztosra vehető, hogy zömében nem származott külsországból. 1371. július 12-én a pozsonyiakat, tűzvész okozta káraikra való tekintettel, fölmentette a *tributum*- és *tricesima*-fizetés kötelezettsége alól a Dunán Pozsony és Buda között – tehát belföldön – szállított élelmiszerek után.¹²⁸ A hasonló esetek felidézését folytathatnánk, későbbi időszakra vonatkozóan is.¹²⁹

A harmincadvám belforgalmi eredetének jelei másrészt (és főleg) abban mutatkoztak meg, hogy fontos harmincadhelyek továbbra is az ország belsejében maradtak. Az egyik ilyen harmincadhivatal a budai volt, amelynek eredete – ahogyan erre a város IV. Bélától származó kiváltságleveléből és egyéb adatokból következtetnünk lehet – minden bizonnyal az előző századra nyúlik vissza;¹³⁰ a másik a székesfehé-

kereskedőket, a Lőcsének címzett pedig a Lengyelországba vagy Sziléziába kivitt, ill. az onnan behozott árukat említette. Még szélesebb forgalmú sávot fogott át nagyszombati oklevele, a sopronival és a pozsonyival szó szerint megegyezően: „de regno nostro ad Alamanniam, Austriam, Bohemiam vel Moraviam, sive in regnum nostrum de partibus supradictis”. – A forráshelyekre ld. fentebb a 34., 47., 65., 99 és 113. jegyzetet.

126 *Házi* I. 1. 130.

127 *Tkalčić* (Civ.) I. 233–234.

128 *Kováts Ferenc*: Adalékok a dunai hajózás és a dunai vámok történetéhez az Anjouk korában. MGSz 1901. 460–461. – Ezt a rendelkezését 1374. júl. 1-jén csaknem azonos szöveggel megismételte: CD IX. 4. 569–571.

129 Amikor Zsigmond király 1407. márc. 3-án oklevélben biztosította Szakács László leleszi polgárt (Zemplén megye) arról, hogy áruival „élelemszerzés véget” háborítatlanul járhatja az országot, többek között a harmincadosok túllapásaival szemben is védeni kívánta őt és embereit: ZsO II. 2. 19.; stb. – Jellemző, hogy az 1498. évi dekrétum is visszatért a kérdésre, 29. cikkelyében ismételtlen kimondván: „Harmincadot csak azoktól a dolgoktól kell fizetni, amelyeket az országból kivisznek; amelyeket azonban a határokon át nem visznek, azoktól harmincadot egyáltalán nem kell szedni”: CJH I. 610–611. – Sőt még az 1553. évi soproni országgyűlés is megismételte egyik artikulusában: nem szabad harmincadot szedni azok után a marhaesordák után, amelyeket „az országon belül hajtanak egyik helyről a másikra”: MOE III. 545.

130 A pesti *hospesek* 1244. nov. 24-i kiváltságlevele – amelyet a néhány évvel később Budavárba áttelepülők magukkal vittek – egyik pontjában arról szólt, hogy a város lakói minden vámtól (*ab omni tributo*) mentesek, kivéve a harmincadot (*salva tricesima*) és az óbudai káptalannak járó sóvámot: CD IV. 1. 326–329. – Az a tény, hogy ugyanez a kiváltságlevelé a várost árumegállítási joggal is

vári, amelynek fennállását csak a 14. századtól fogva tudjuk adatolni.¹³¹ Mindkettőt főleg az erdélyi szász kereskedők távolsági utazásaival kapcsolatban emlegették Lajos király oklevelei. 1359. december 20-án az uralkodó megparancsolta a vámszedőknek „az erdélyi részekről egészen Budáig”, hogy a nagyszebenieket, akik különféle árukkal megrakott mázsaszekereken utaznak Budára (*usque civitatem Budensem transeuntes*), háborítatlanul engedjék jönni és menni, ha megfizették a jogos vámokat és harmincadokat (*iustis tributis et tricesimis persolutis*); aligha kétséges, hogy az utóbbin a budai harmincad értendő.¹³² Közvetlenül és különös nyomatékkel szövegtak azután a budai harmincadról Lajosnak azok a rendelkezései, amelyekben – a Velencétől független Levante-kereskedelem vágyától hajtva – a magyarországi kereskedőket, kiváltképpen az erdélyi szászokat a „zárói út” (*via Iadrensis*) megnyitására, használatba vételére buzdította.¹³³ Így amikor 1370. február 22-i kiváltságlevelében a szebeniek Budán át Bécsbe meg Csehországba való utazását vámterhek korlátozásával támogatta, akkor a „Budáról Zárába vagy Zárából, illetve Dalmácia más részeiről Budára utazókat” egyenesen fölmentette mindennemű királyi és földesúri vám alól – *praeter tricesimam, quam solum Budae exigere volumus*: a harmincadon kívül, amelyet csak Budán kívánt beszedetni.¹³⁴ Ez év 1370. szeptember 21-i oklevelében külön is tudtára adta a szlavón és a dalmát-horvát bánoknak meg a Buda és Zára közötti királyi és földesúri vámszedőknek, hogy – a Dalmáciába vezető út szabaddá tétele és Magyarország „tengeri árukkal” való bővítés érdekében – az erdélyi Szeben város polgárai „mindazon áruk után, amelyeket Budáról Zárába vagy Zárából, illetve Dalmácia más részeiből Budára szállítanak eladás vagy csere céljából”, semmiféle vámra sem kötelezhetők – *praeter*

felruházta (*naves et carinae descendentes et ascendentes cum mercibus et curris [vagy: curribus] apud eos descendant*), valamint az, hogy a budai vásárvámot (*tributum fori*) a király (a vámtarifát tartalmazó 1255. júl. 25-i oklevele szerint: CD IV. 2. Budae, 1829. 310–313.) már előzőleg eladományozta a nyúlzigeti apácáknak – ami a kieső kincstári jövedelem pótlására, új illeték kivételére ösztönözhetett (csakúgy, mint Esztergomban és Győrött) –, szintén a budai harmincad 13. századi eredetére vall. – Egy 1295. évi perben felmutatott oklevél már a budai polgárokat (*cives Budenses*) tekintette vámmenteseknek, a harmincadon kívül (*praeter tricesimam*): CD VI. 1. Budae, 1830. 358–360.

- 131 Téves az a nézet, hogy „a nagy állatkiviteli korszak előtt” (amely a 15. század közepe táján kezdődött) nem volt Budán és Székesfehérváron harmincadhivatal: *Kubinyi András*: Buda és Pest szerepe a távolsági kereskedelemben a 15–16. század fordulóján. TSz 1994. 14.
- 132 CD IX. 3. 47–48.; UBS II. 171. – A mázsaszekérre ld. fentebb a 46. jegyzetet. – A *transire* szót a középkori latinságban nemcsak *átmenni*, hanem általában *menni*, *haladni*, *utazni* értelemben is használták.
- 133 Nagy Lajos Levante-kereskedelmi törekvéseiről írtam: *La politica commerciale di Luigi d’Angiò e la via di Zara*. In: *Studi in memoria di Luigi Dal Pane*. Ed. Renato Zangheri. Bologna, 1982. 215–227.
- 134 Ugyanakkor a budai árumegállító jog hatálya alól a szebenieket fölmentette – hangsúlyozva, hogy ez nem érinti más kereskedők árulerakási kötelezettségét: CD IX. 7. 297–301.; UBS II. 337–339. – A budai árumegállítás érvényét már 1367. júl. 29-én felfüggesztette a szebenieket illetően, meghozta „akár Bécsbe, Prágába, Zárába, Velencébe vagy másúé” mennek tovább árukkal: CD IX. 4. 50–51.; UBS II. 297–298.

tricesima Budae solvendam: a Budán fizetendő harmincadon kívül.¹³⁵ Időközben pedig a brassói kereskedőket is ugyanebben a kedvezményben részesítette, ugyanilyen megszorítással. A zárai úthoz való „hozzászoktatásuk” és az ország tengeri árukban való bőségének biztosítása érdekében 1370. augusztus 2-án úgy intézkedett, hogy „a Brassóból Zárába és Zárából Brassóba vitt áruk után” a kereskedők teljes mértékben mentesüljenek a vámoktól – *excepta tamen sola tricesima, quam Budae commisimus solvendam*; egyedül annak a harmincadnak a kivételével, amelyet Budán rendelt el fizetni.¹³⁶

Hogy a budai *tricesima* alól még a Lajos király dédelgetett dalmáciai tervének megvalósítására hivatott erdélyi szász kereskedők sem nyertek fölmentést, az itteni harmincadhivatal fontosságára vall, s valamelyest arra is rávilágít, hogy a nagy forgalmú Budán a *belső* harmincad fenntartásához komoly financiai érdek fűződött az Anjou-korban (és később is).¹³⁷

Míg Zára felé Budán át mentek az erdélyi kereskedők (illetve voltak menendők a dalmáciai kapcsolatukat szorgalmazó Lajos király szándéka szerint), addig Bécs felé (s ilyen utazásukra sokkal többször került sor) a budai úton kívül a fehérvári is választhatták. A szebeni polgároktól ne szedjenek a vámosok több *tributumot*, mint a budaiaktól, amikor *per viam Budensem vel per viam Albam Regalem* Bécsbe utaznak – írta elő a királyi ajtónállómester és győri ispán Gönyűi János 1373. március 15-én.¹³⁸ Ezekre az útvonalakra utalt maga az uralkodó is vagy fél évvel korábban, 1372. szeptember 3-án kelt oklevelében, amelyben háborítatlan közlekedést ígért a szebenieknek, akár *per civitatem Albensem*, akár más úton viszik áruikat Bécsbe, majd onnan vissza – *solutis tamen iustis tricesimis et tributis*: feltéve, hogy megfizetik a jogos harmincadokat és vámokat.¹³⁹ Ami közös volt: a *tricesimát* egyik úton sem kerülhették el; ha nem Budán fizették meg, akkor Székesfehérváron: a

135 CD IX. 4. 234–235.; UBS II. 361–362.

136 CD IX. 4. 227–229.; UBS II. 354–355.

137 Az 1403 és 1439 között szerkesztett Budai Jogkönyv (*Ofner Stadtrecht*) és az 1436-ban összeállított budai harmincadtarifa – az utóbbi biztosan, az előbbi valószínűen Johannes Siebenlinder, egykori budai bíró és főharmincados tollából származott – szemléletesen eleveníti meg előttünk a budai piac forgalmát és a harmincadhivatal működését Zsigmond korában: *Das Ofner Stadtrecht. Eine deutschsprachige Rechtssammlung des 15. Jahrhunderts.* Hg. von Karl Mollay. Bp. 1959. A harmincadra ld. főleg a Jogkönyv 67. és 69. cikkelyét, mely utóbbi szintén megállapítja (mint már az 1244. évi kiváltságlevél) a budai polgárok országos vámmentességét, *aus genomen der königlich dreissigst.* – A Siebenlinder-féle harmincadtarifa (1436. márc. 4.) szövegét, részben vagy egészben, többször kiadták: CD X. 8. 665–669.; *Andreas Michnay–Paul Lichner: Ofner Stadtrecht.* Pressburg, 1845. 275–276.; *Kováts Ferenc: Nyugat-Magyarország áruforgalma a XV. században a pozsonyi harmincadkönyv alapján.* Bp. 1902. 211–213.; Budapest történetének okleveles emlékei. (= BTOE) Összeáll. Kumorovitz L. Bernát. III. Bp. 1987. 270–273.

138 CD IX. 4. 554.; UBS II. 402. – Hasonló értelemben rendelkezett 1375. nov. 12-én: CD IX. 5. 79–80. – Vö. Kanizsai Miklós tárnokmester és Zala, Vas és Sopron megye ispánja 1393. szept. 7-i utasításával sárvári, lékai és kapuvári vámszedőihez, hogy a *versus Teutoniam* menő, ill. onnan jövő szebeni polgároktól csak a *tributum* felét hajtsák be: UBS III. Hermannstadt, 1902. 61–62.

139 CD IX. 4. 423–424.; UBS II. 393–394.

másik belső harmincadhelyen.¹⁴⁰ Ez utóbbi harmincadhivatal fennállását tanúsítja Mária királynő 1383. április 11-i (a korábbiakban idézett) rendelkezése is, amelyet harmincadispánján kívül pozsonyi, szakolcai és *fehérvári* alharmincadosainak címzett,¹⁴¹ valamint Zsigmond király 1396. január 18-i utasítása, amelyben a pozsonyi kereskedők Budára, *Fehérvárra* és Pozsonyba vitt áru után a harmincadvámot évente 1000 aranyforint erejéig elengedte.¹⁴²

És mi történt a legrégebb, biztosan 13. századi eredetű: esztergomi harmincadal? Esztergommal, amelyet Lodomér érsek 1289. szeptember 15-i oklevele olyan „királynéi *harmincad*helynek és káptalani *vám*helynek” nevezett, ahol emberemlékezet óta minden kereskedőnek meg kell állni, és áruit kibontva a királynéi harmincadot és a káptalani vámot megfizetni (*locus omnibus mercatoribus descendendi et explicatis suis mercibus tricesimam reginalem et tributum Strigoniensis capituli persolvendi*).¹⁴³

Nos, az esztergomi *harmincad*hely jószerint megbúvik az Anjou-kori forrásokat kímélő historikus szemé elől – clannyira, hogy középkori kereskedelemtörténetünk egyik jeles kutatója egyenesen kétségbe is vonta a létezését.¹⁴⁴ Annál gyakrabban

140 Amikor „jogos és szokásos” kötelezettségeiket elismerve, a szebeni kereskedők csupán – úgymond – a „méltatlan és jogtalan harmincad- és vámfizetés” ellen tiltakoztak, sérelmeiket Mária királynő 1383. márc. 29-én az összes harmincadosokhoz és vámszedőkhöz *signanter in Ovar constitutis* intézett parancslevelében kívánta orvosolni: CD X. 8. 116–117.; UBS II. 573. – A Moson megyei Óváron, amely a Bécs felé tartó erdélyi kereskedők útjába eshetett, nem harmincadot, hanem vámot szedtek akkoriban. Az óvári harmincadhivatalt vagy másfél századdal később, 1531-ben, a marhakivitel nagy föllendülése idején állították fel: *Acsády I.*: i. m. 126.

141 *Házi I.* 1. 197. – Ld. fentebb a 40. és alább a 184. jegyzetet.

142 CD X. 3. 180–181.; X. 8. 407–408.; vö. *Ortva* II. 3. 59. – Az 1498. évi dekrétum 34. cikkelyében felsorolt fő- és fiókharmincadok mind a külkereskedelmi útvonalak határszéli vagy ahhoz közel eső pontjain voltak. A 29. cikkely szerint viszont még mindig maradt az ország belsejében három harmincadhivatal: a budai, a fehérvári és (az eddig nem szereplő) pataji (dunapataji) – azzal a megjegyzéssel, hogy ezeket is meg kell szüntetni, mihamlert jelenlegi zálogbirtokosuktól, Zápolyai István nádortól a király visszaváltja őket: CJH I. 610–613. – Megszüntetésükre azonban nem került sor. 1514-ben a budai harmincad fele részben Ákosházi Sárkány Ambrus országbírónál volt elzálogosítva: HO IV. Győrött, 1867. 445–446. – Ugyanebből az évből származik az az olasz nyelvű forrás, amely szerint a Velencébe irányuló marhakihajtás egyik útvonala a fehérvári harmincadon (*Albaregal de trezesima*) át vezetett délnyugat felé: *T[agányi] K[ároly]*: Marhakivitelünk Velencébe 1514-ben. MGSz 1899. 147.

143 *Ferdinandus Knauz*: Monumenta ecclesiae Strigoniensis (= *Knauz*) II. Strigonii, 1882. 252–253.

144 „Hogy Esztergom a vámhelyek között van felsorolva – írta *Pleidell Ambrus* Károly Róbert 1336. jan. 6-i, korábban idézett okleveléről –, azt bizonyítja, hogy Esztergom nem harmincadhely”: i. m. 37. – Ám ez az oklevél, amint láttuk, csupán a morva határ és Buda közötti *tributum*helyeket sorolta fel megnevezetten, a *civitas*okban felállított *harmincadokról* pedig csak általánosságban szólt. Az utóbbi vonatkozásban egyetlen városra sem utalt név szerint: Nagyszombatra, Budára és Esztergomra sem. Ld. fentebb a 34. és 35. jegyzetet. – A következő évben, 1337. dec. 24-én Telegdi Csanád esztergomi érsek a szóban forgó útvonalnak csupán az esztergomi egyház területére eső szakaszán (az érseki falvakban és Esztergom-Németvárosban) fizetendő váموkat módosította a Csehország felől érkező kereskedőkkel élete tartamára kötött szerződésében; így a királyi (királynéi) harmincadra természetesen nem tért ki. Mindkét oklevelet ismertette *Pór Antal*: Külkereskedelmünk föllendülése a XIV. században. MGSz 1903. 433–435.

bukkannak elő viszont az esztergomi vámról szóló híradások – főként azzal a sok évtizedes viszályal kapcsolatban, amely a vámbirtokos esztergomi káptalan és a vámterhek ellen tiltakozó esztergomi polgárok között folyt. Alig telt el pár év a (több, korábban keletkezett részből összeállított és kiegészített) esztergomi vámtarifa 1288. április 18-án történt kibocsátása óta,¹⁴⁵ s egy 1292 körüli oklevél már arról tudósít, hogy a város polgárai háromszor is fegyveresen támadtak a vámházra és az egyházi vámszedőkre.¹⁴⁶ 1319-ben Tamás érsek az esztergomiakat, akik „továbbra is kitartottak erőszakos ellenállásukban”, egyházi *interdictum*nak vetette alá.¹⁴⁷ 1324-ben a váci kanonokok tanúsították az esztergomi egyház tiltakozását a városbeliek erőszakos fellépései és az ellen, hogy más kereskedőkkel együtt vonakodtak megfizetni az előírt vámtételeket.¹⁴⁸ 1347-ben a káptalan és a város pere a tárnoki szék elé került, de annak ítéletébe – amely az 1288-i tarifa szerinti vámkötelezettségüket „örök időkre” megerősítette – Erzsébet anyakirályné pártfogásában bízva, az esztergomi polgárok nem törődtek bele.¹⁴⁹ Tíz év múlva a káptalan már Lajos királyhoz folyamodott (együtt a vásárvámból szintén részesedő szenttamási préposttal és esztergomszigeti apácákkal), felpanaszolva, hogy az esztergomiak a vámfizetést tizenhárom év óta megtagadják. De hiszen országos vámmentességet kaptak már IV. Béla királytól – válaszoltak a bepanaszoltak. Igen ám, de az esztergomi egyház vámjogosítványa még régebbi eredetű – hangzott az ellenvetés; az újabb keletű kedvezmények pedig az ország szokása szerint nem csorbíthatják a régebbieket.¹⁵⁰ Végül is – a városbeliek amaz „alázatos panaszára”, hogy a vámnak a tarifa szerinti behajtása nem eshetik meg „nagy civakodás, verekedés, sőt emberhalál nélkül” (*sine maxima rixa et contentione, immo nec absque hominum interemptione et nece*),¹⁵¹ valamint Erzsébet anyakirályné „jóakaratából és hozzájárulásával, sőt sugalmazására” (*ex benevolentia et admissione, immo inductione*) – a király 1357. augusztus 19-én úgy határozott, hogy az esztergomi polgárok ezentúl „a vásárvám teljes mértékű kiegyenlítésekképpen” húsz budai márka vámmátalányt fizessenek évente Szent

145 CD VII. 2. Budae, 1832. 232–235.; *Endlicher* 609–612.; *Knauz* II. 238–241. – Az 1288. évi esztergomi vámtarifa keletkezésének kérdését *Domanovszky S.*: A harmincadvám i. m. oldotta meg: 33.

146 tribus vicibus successive venerunt cum manu valida et armata”: *Knauz* II. 474–476.; vö. 354–361. (1294).

147 *Knauz* II. 759–761.

148 *Ludovicus Crescens Dedek*: Monumenta ecclesiae Strigoniensis. III. Strigonii, 1924. 48–49.; vö. 58–61. (1325).

149 *Pór Antal*: Háborúság Esztergam[!] város és az esztergami káptalan közt a vám miatt. MGSz 1904. 189–191.

150 IV. Béla vámmentesítő oklevele 1243-ban kelt: CD X. 8. 640–641. Az esztergomi vásárvámot pedig uralkodói adományok már a 12. század utolsó harmadától fogva, részletekben, de végül is teljes egészében a káptalan kezére adták: *Knauz* I. 123. (1174 körül); 137. (1188); 157. (1198). Megerősítette az adományt II. András is: *Knauz* I. 310–311. (1235).

151 Ez nem volt üres szóbeszéd. Sor került ilyesmire helyütt ekkoriban. A Turóc megyei Szucsánban és Szentmártonban megverték a vámszedőt 1359-ben: CD IX. 3. 79–80., 134. Zágrábban megölték a harmincadost 1369-ben: *Tkalčič* (Civ.) I. 234–236.

Mihály napján (szeptember 29-én) a káptalannak; ha pedig ezt elmulasztják, akkor bírságként annak többszörösét.¹⁵²

Miután az esztergomiak továbbra sem fizettek, nyolc év múlva újból a király ült törvényt felettük. A per lefolyása – amelyről 1365. szeptember 22-i kelettel terjedelmes oklevél tudósít¹⁵³ – hasonlított az előzőhöz. Azzal a többlettel, hogy az esztergomiak most már bírójukon és esküdtjeiken kívül is „tömegesen jelentek meg az udvarban”,¹⁵⁴ és vámmentességük tanúsítására nemcsak IV. Béla 1243. évi, hanem Károly Róbert 1330. és maga Lajos király 1346. évi oklevelét is felmutatták. Ezek az iratok bizonyos hatást kelthettek ugyan, de a fentebb idézett érvelés szerint perdöntő súlyúak nem lehettek; figyelemre méltó viszont, hogy szövegükbe, az esztergomiak országos vámmentességének megállapítása után, betoldották a következő szavakat: *exceptis tricesimis regalibus* – a királyi harmincadok kivételével. Közeli esik az a feltevés, hogy a betoldás főként éppen a helybeli harmincadra utalt, valamint az is, hogy Erzsébet királyné pártfogása az esztergomiak részére a káptalani vám ügyében – ami az 1365. évi perben is megmutatkozott – azzal is összefüggött, hogy az esztergomi *harmincad*nak viszont (mint 1289-ben) éppen a királyné volt a hasznélvezője. Érdekelte volt tehát abban, hogy a városbeliek súlyos megvámoltatása ne essék *harmincad*fizető-képességük rovására.

Feltevésünket megerősíti egy pár évvel későbbi okmány. Amikor ugyanis a nyakas esztergomi polgárok nem hajlottak az 1365-i ítéletre sem (amely továbbra is évi húsz márka vámátalányt és az 1358 óta elmaradt összesen 160 márka megfizetését írta elő, de bírságot nem vetett ki), a káptalan a pápához folyamodott. Fölterjesztette az ítéletet, és felpanaszolta, hogy ennek nincsen fogantja a név szerint felsorolt esztergomi lakosok izgatása miatt. A megnevezett személyek – bíróviselt polgárok, kereskedők, diákok – között pedig ott szerepelt, íme, *Pálfia János harmincados* is. „Tehát a királyné embe-re” – fűzte hozzá az iratot ismertető historikus, Pór Antal.¹⁵⁵ Csakugyan!

A vámviszály további fejleményeit nem kívánjuk részletezni.¹⁵⁶ Megállapíthatjuk az eddigiek alapján: a budain és székesfehérvárin kívül volt még egy *harmadik*

152 Mindez azonban nem érinti a városon kívüli kereskedőknek a tarifa szerinti vámkötelezettségét: CD IX. 2. 598–601. – Károly Róbertnek 1335. márc. 26-án Hippolit mesterrel kötött nevezetes kamarabérleti szerződése szerint 4 aranyforint tett ki egy budai finom ezüstmárkát, 3 1/2 aranyforint egy budai közönséges ezüstmárkát (fizető márkát: *marca pagamenti*): Decr. I. 86.

153 CD IX. 3. 470–488.

154 „quorum maxima turba in curia nostra tunc temporis comparuerat”: 472.

155 Pór A.: Háborúság i. m. 197.

156 Az 1372 tavaszán kihirdetett pápai bulla hatására – amely a várost ismét egyházi tilalom alá vetette – az esztergomiak ígéretet tettek vámkötelezettségük teljesítésére, majd 1389-ben vállalták, hogy az elmaradt bírságok fejében húsz helyett huszonöt budai márkát fognak fizetni évenként vámátalány címén a káptalannak: Pór A.: Háborúság i. m. 197–199. – Ezt a helyzetet rögzítette (bár az általány összegét nem jelölte meg) az 1397. évi egyházlátogatás jegyzőkönyve, amely szerint „Esztergom város polgárai a káptalannal kötött bizonyos megállapodás szerint vámot fizetnek évenként Szent Mihály ünnepe körül”: *Visitatio Capituli Ecclesiae Metropolitanae Strigoniensis anno 1397*. Közli: Kollányi Ferenc. *Történelmi Tár* (= TT). Új folyam 1901. 82. – Később a budai márka árfolyama váltott ki vitát a város és a káptalan között. 1457-ben a budai tanács szakértői véleménye szerint „egy budai márka 4 aranyforintot ért, 1/4 aranyforint híján”: Pór A.: Háborúság i. m. 201–202.

harmincadhivatal, amely az ország *belsejében* működött az Anjou-korban is: a leg-régibb alapítású esztergomi.

Hogy meddig állt fenn, nem tudjuk. Valószínűnek tarthatjuk, hogy a Pozsonyban és Budán – nyugati kereskedelmünk fő útvonalának két végpontján – megszi-lárduló két harmincadhely hovatovább elszívta a forgalmat és a jövedelmet a közbül fekvő esztergomitól, amely elsorvadásra, megszűnésre volt ítélve. A 15. században már nem bukkanunk nyomára. Az 1498. évi dekrétum 34. cikkelye – eltérően a budaitól és székesfehérváritól – már nem tesz említést róla.¹⁵⁷

6.

Amint az előadottakból kitűnik, az 1350–1370-es évek kiemelkedő helyet foglalnak el a harmincadügy Anjou-kori történetében. Bizonyosság erre a sárvári harmincadnak Sopronba, a győrinek Pozsonyba: végleges állomáshelyükre való költöztetése; a budai és a kassai harmincadhivatal meggyökeresedése; Szakolcán, Zsolnán és Lublón új harmincadhely létesítése (hogy az újabb keletűek közül csak a biztosan ez időre adatolhatókat említsük). A harmincadvámolás jelentőségének növekedését mintegy példaszerűen figyelhetjük meg, ha Károly Róbertnek fentebb többször idézett 1336. január 6-i oklevelét egybevetjük későbbi változataival. Az eredeti oklevél – amely, mint emlékszünk, a Cseh- és Morvaország felől érkező kereskedők számára részletesen előírta a határszéli Holicstól Nagyszombaton át Budára vezető út vámhelyein fizetendő összegeket, de csak általánosságban utalt azokra a városokra, amelyekben harmincadot kell fizetniük – azzal a figyelmeztetéssel zárult, hogy a szóban forgó kereskedőket az említett vámhelyeken semmiképpen sem terheljük meg az előírt mértéken felüli vámszedéssel.¹⁵⁸ Hasonló figyelmeztetést hangoztatott Lajos királynak Köln, Huy és más Rajna-vidéki városok kereskedői részére 1344. május 13-án kiadott szabadalomlevele, amely szerint ők sem kötelezhetők a Cseh- és Morvaországból jövőkénél nagyobb vám fizetésére ugyanezekben a vámhelyeken,¹⁵⁹ valamint öccsénk, István szlavóniai hercegnek az előbbieket (Lajos nápolyi távollétében) megerősítő, 1350. augusztus 10-én kelt rendelkezése arról, hogy a kölni kereskedőket és társaikat senki se merje Magyarországon jártukban magasabb vám-követelésekkel zaklatni, mint amelyek az előrebocsátott királyi oklevelekben (ti. az

157 A két legrégebb harmincadhellyel bíró város: Esztergom és Győr forgalmának hanyatlásában – aminek harmincadhivataluk megszűnése, ill. áthelyezése is egyik tünete volt – Buda és Pozsony kereskedelmi fölemelkedésén kívül az a körülmény is közrejátszott, hogy érseki, ill. püspöki székhelyként meglazult a kapcsolatuk a királlyal, és csak idő kérdése volt, hogy királyi városrészük is egyházi fennhatóság alá kerüljön. Vö. *Salamon F.*: i. m. II. 211., 247.; *Domanovszky S.*: A szepesi városok i. m. 26.; *Pleidell A.*: i. m. 46–47.; *Mályusz Elemér*: Zsigmond király uralma Magyarországon. Bp. 1984. 150–151.

158 „... nec ipsos mercatores [...] in locis tributorum praedictis ultra praedictum modum exactionis tributi [...] angariari faciatis”: ADE I. 343–345.

159 „... non maius tributum in locis tributorum, nisi tantum, quantum mercatores de Bohemia et de Moravia solvere teneantur”: ADE II. 47.

1336. és 1344. éviben) fel vannak sorolva.¹⁶⁰ – Ám amikor néhány évvel később kérték a prágai és nürnbergi kereskedők Lajos királytól, hogy apja 1336. évi oklevelét (illetőleg annak frissiben készült brünni átiratát)¹⁶¹ erősítse meg a számukra, akkor az uralkodó 1357. július 29-i kiadmányában immár nemcsak azt a sztercotip figyelmeztetést fűzte a szöveghez, hogy „vámshedés alkalmával az atyánk oklevelében foglalt szabályozáson túlmenően egyetlen vámos se merje terhelni őket”, hanem beiktatta azt az új formulát is: „nem kevésbé óhajtjuk [...], hogy az említett prágai és nürnbergi kereskedők a mi igaz és régóta szokásos *harmincadainkat* éppúgy megfizetni tartozzanak, mint ahogyan országunk más kereskedői megfizetik”.¹⁶² Még nagyobb hangsúlyt kapott az újabb követelmény abban a kiváltságlevélben, melyet a király *civibus de civitate Wratislavia* adott ki 1365. november 30-án. Eszerint a boroszlói kereskedők a harmincad- és vámfizetésben (*in solutionibus tricesimarum et tributorum*) ugyanolyan elbánásra számíthatnak, mint a prágaiak és nürnbergiek, tehát a jogos és szokásos vámokat és harmincadokat hozzájuk hasonlóan megfizetve (*iustus et consuetis tributis et tricesimis more et instar mercatorum Pragensium et Nurembergensium datis et persolutis*), bizton és háborítatlanul közlekedhetnek az országban.¹⁶³

Aligha tekinthetjük véletlen egybeesésnek, hogy amikor a harmincadfizetési kötelezettség hangsúlyozása szokásos formulává vált a külföldi kereskedőknek biztonságot ígérő királyi védlevelekben, ugyanarra az időre kezdett kifermődni a harmincadügy hazai szervezete és adminisztrációja. A harmincadhelyek növekvő száma és jövedelme egy országos hatáskörrel bíró hivatal: a harmincadispánság létrehozását tette szükségessé, amely – a pénzügyigazgatás más ágazataiban területileg korlátozott hatáskörrel, néhány vármegyére terjedően szervezett pénzverő- és bányakamara-ispánságokhoz hasonlóan – bérleti kezelésben működött.¹⁶⁴ Az erről szóló első tájékoztatást az az 1362. február 20-án kelt oklevél nyújtja, amelyben Lajos király az őt eddig is híven szolgáló Saracenus (Szerecsen) Jakab mesterre, a szerémi és pécsi pénzverő- és bányakamara ispánjára (*comes camerarum Syrmienensis et Quinqueecclesiensis*) bízta, a *folyó évben ismét*, az országban lévő összes harmincadok

160 „... per ampliores exactiones tributarias ab his, quae in praemissis regalibus litteris seriatim exprimuntur, molestare [...] nullatenus praesumatis”: ADE II. 390–392.

161 ADE II. 481. (1357. júl. 6.)

162 „Volumus nihilominus [...], ut mercatores Pragenses et Nurembergenses *tricesimas* nostras veras et ab antiquo consuetas, prout alii mercatores nostri regni persolvunt, sic et ipsi persolvere teneantur”: ADE II. 482–484.

163 Jellemző, hogy a kiváltságlevélben következetesen *tributumokról* és *tricesimákról*, *tributariusokról* és *tricesimatorokról*, *loca tributorum et tricesimarum*-ról esik szó: CD IX. 3. 495–498. – Vö. Lajos királynak pár hónappal később, 1366. márc. 22-én kelt, a Bécs és Buda között fizetendő dunai vámokat (*exactiones tributorum aquaticorum*) szabályozó oklevelével, amelynek végén külön hangsúlyozta, hogy a vámok szabályozása nem érinti a kereskedők *harmincadfizetési kötelezettségét* (*tricesimis tamen salvis manentibus a mercatoribus praenotatis*): CD IX. 3. 526–527.

164 *Hóman B.*: A magyar királyság i. m. 237., 240–243. – Azzal a véleményével azonban nem tudunk egyetérteni, hogy noha „a harmincadigazgatás szervezetére és kezelésére vonatkozó adataink Károly Róbert korából nem maradtak, [...] a harmincadigazgatás megszervezését Károly Róbertnek kell tulajdonítanunk”: 240.

felügyeletét és azok jövedelmének kezelését.¹⁶⁵ Eszerint a páduai származású Saracenus mester, akit az uralkodó az oklevél végén „harmincadosunk”-nak (*tricesimator noster*) titulált, már előzőleg (az előző évben?) is ellátta ezt a hivatalt tisztviselői segítségével (*per suos officiales*).¹⁶⁶ Ugyanígy fogalmazott 1363. január 7-i rendelkezése, amelyben a vámszedőknek, valamint (a név szerint nem említett) „harmincadosunknak és tisztviselőinek” (*tricesimatori nostro et suis officialibus*) megtiltotta, mint fentebb láttuk, a királyi udvarba évi ajándékukat vivő soproni polgárok vám vagy harmincad alá vonását.¹⁶⁷ Ez a hivatali terminológia a harmincadügy országos szervezete kialakulásának kezdeti fokát tükrözte. De hamarosan megjelent a következő stációt jelző cím: az „országos harmincados”. Lajos király 1365. április 24-én Saracenus mesternek immár mint *tricesimatori regni sui* küldte azt a (korábbiakban is említett) utasítását: ne engedje meg, hogy egyes harmincadhelyeken működő tisztviselői vagy segédei, különösen pedig Simon győri alharmincados (*officiales seu famuli vestri in tricesimis constituti, specialiter autem Simon vicetrixesimator vester in laurino existens*) kisebb élelmiszerek után is harmincadot szedjenek.¹⁶⁸ Az új központi tisztséget azután részletesebben is körülírta 1366. augusztus 29-én, amikor ugyancsak Saracenusnak mint *tricesimatori nostro per totum regnum nostrum constituto* – az egész országra kirendelt harmincadosának – és zágrábi *vicetrixesimatorának* címezte rendelkezését, a zágrábi harmincadszedéssel kapcsolatos panaszok orvoslása ügyében.¹⁶⁹ Az új harmincadhivatali nomenklatúra azonban még nem

165 „... *tricesimas nostras ubique in regno nostro existentes et omnimodam procuracionem earundem* [...] *magistro Saracheno anno in praesenti iterato duximus committendas et universos reditus earundem tricesimarum fideliter* [...] *administrandos nostrae maiestati*”. Egyben szigorú büntetéssel fenyegette azokat a kereskedőket, akik „új és szokatlan utakat” keresve a harmincadhelyeket megkerülni próbálják: CD IX. 3. 313–315.

166 Szerecsen Jakab mester – főként a felesége hozományával járó Hont megyei Százd falu birtokba vételével kapcsolatban – már egy évtized óta feltűnt egyes oklevelekben mint kamaraispán (*comes camerarum regalium*), így 1352. nov. 5-én: CD IX. 2. 145–146.; 1353. ápr. 20-án: Horváth Tibor Antal–Huszár Lajos: Kamaragrófok a középkorban. NumK 1955–1956. 25.; 1358. febr. 4-én: AOKm. VII. Bp. 1920. 35–36. – Ebben az időben került a szerecsenfej jegy is a koronás jegyű budai aranyforintokra: Huszár Lajos: A budai pénzverés története a középkorban. Bp. 1958. 53., 142–143.; vö. alább a 175–176. jegyzettel. – Szerecsen Jakabnak a pénzügyigazgatásban játszott kulcsszerepét mutatja, hogy 1362-ben a pécs-szerémi (egyesített) pénzverő- és bányakamara-ispáni és a harmincadosi hivatal mellett az erdélyi sókamarának is ispánja volt (*comes camerarum salium Transylvanorum*): CD IX. 3. 310–311.; IX. 7. 208–209. (1362. jún. 30. – Az elsőben téves olvasat: *magistro Barathono magistro Saracheno* helyett.)

167 *Házi* I. 1. 130. – Hasonlóképpen, személy szerinti megnevezés nélkül, a *tricesimator noster vel homo suus* kifejezés olvasható a Pozsonyhoz és Sopronhoz 1364. jún. 11-én intézett királyi oklevelekben: CD IX. 3. 389–390.; IX. 6. 127–128.; *Házi* I. 1. 130–131.

168 Saracenus Jakab mester ez évben is betöltötte az erdélyi sókamaraispánságot is, és mellette testvérei is feltűntek. Az oklevél teljes címzése ugyanis így hangzott: „*magistro Saraceno comiti camerarum [salium] partis Transylvanae ac tricesimatori regni sui vel fratribus eiusdem*”: CD IX. 3. 489–490.; IX. 6. 133–134.

169 *Tkalčić* (Civ.) I. 233–234. – Emellett továbbra is ispánja volt az erdélyi sókamarának. Egy 1366. máj. végi oklevél mint *comes camerarum et salifodinarum in Deesakna et Deesuara* szól róla: UBS II. 247.

szilárdult meg. 1369. január 7-i iratában Lajos király bizonyos Beuldre Mihálynak megint csak mint *tricesimatornak*, egyben sókamara-ispánnak a jelentésére hivatkozva adott ki utasítást az erdélyi sószállítást veszélyeztető útonállók letartóztatására;¹⁷⁰ s 1369. október 29-én Henrik mester budai polgárnak is mint *tricesimatori suo* (pozsonyi tisztviselőinek pedig mint *officialibus in Posonio constitutis*) adta tudtul szándékát a pozsonyi harmincad régi helyére való visszatelepítésére (ami – mint láttuk – nem valósult meg).¹⁷¹ 1371. szeptember 21-i oklevelében már díszesebb titullussal élt, amikor *summo tricesimatori suo*: főharmincadosának (és pozsonyi *vice-tricesimatorainak*) írta elő a városba behozott élelmiszerek harmincadmentességét, egyben az onnan Ausztriába vagy Csehországba kivitt áruk szigorú harmincadkötelezettségét.¹⁷²

Az utóbbi oklevél nem nevezte meg a főharmincados személyét. Ez aligha lehetett Saracenus mester, akit ez idő tájt már csak kamaraispánként emlegettek.¹⁷³ A szerémi és pécsi (egyesített) pénzverő- és bányakamara ispánjának titulálta őt Lajos király 1371. július 9-én kelt oklevele is, amelyben a reá bízott országos ügyek gondos és hűséges intézésével szerzett érdemeiért a Dalmáciához tartozó Cherso és Ossero adriai szigetek birtokával adományozta meg.¹⁷⁴ Működésének legmaradandóbb nyoma is az adománylevélben feltüntetett hivatalából: a pénzverés irányításából származott. Az 1370-es évek elejétől vezette be azokat a jó minőségű ezüsből készített dénárvereteket, amelyeket az előlapukon ábrázolt szerezsenfejről szerezsen-dénároknak neveztek,¹⁷⁵ és halála (1375) után is sokáig kibocsátásban és forgalomban tartottak.¹⁷⁶

170 „Ex insinuatione magistri Michaelis dicti Beuldre tricesimatoris et comitis camerarum nostrarum salium”: A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának Okmánytára. III. Szerk. Nagy Imre, Nagy Iván és Véghely Dezső. Pesten, 1874. 371. – Feltehetőleg rokona volt Beldre Fülöp udvarnokispánnak, akit Szécsi Miklós országbíró 1352. dec. 2-i ítéletlevele említett: AOKm. VI. Bp. 1891. 401., valamint leszármazottja annak a Peuldre Péternek, aki egyike volt a Károly Róbert 1323. jan. 6-i kamarabérleti szerződésében megnevezett pénzverőkamara-ispánoknak (*comites camerae*): Decr. I. 76.

171 CD IX. 4. 177.; IX. 7. 284–285.

172 CD IX. 4. 341–342.; IX. 6. 162–163.; IX. 7. 309–310.

173 1369. febr. 3-án mint magister Jacobus Saracenus *comes camerae Syrmienensis et Quinqueecclesiensis*, castellanus de Owar szerepelt egy királyi oklevélben: Horváth T. A.–Huszár L.: i. m. 26.; 1370. máj. 29-én mint magister Saracenus *comes camerae Quinqueecclesiensis*, László nyitrai püspökkel együtt, a király küldötteként, a dalmáciai Trauban ítélkezett: *Josephus Koller*: *Historia episcopatus Quinqueecclesiensis*. III. Posonii et Pestini, 1806. 107.; CD IX. 4. 254–256.

174 „... intuitis [...] fidelium servitorum meritis magistri Saracheni *comitis camerarum nostrarum Syrmienensis et Quinqueecclesiensis* [...] in cunctis nostris et regni nostri agendis sibi confisis”: CD IX. 4. 337–339.

175 Huszár L.: A budai i. m. 63–64., 157.

176 Végrendeletét 1375. ápr. 9-én foglalták írásba a Cherso szigeti közjegyző hivatalában: CD IX. 7. 376. – A szerezsendénárok későbbi forgalmára: Zala vármegye története. Oklevéltár. II. Szerk. Nagy Imre, Véghely Dezső és Nagy Gyula. Bp. 1890. 180. (1381. dec. 8.); Sopron vármegye története. Oklevéltár. I. Szerk. Nagy Imre. Sopron, 1889. 485. (1387. júl. 22.); *Iványi B.*: Eperjes i. m. 55. (1399. márc. 23.); stb.

Már az előbb idézett 1365. április 24-i oklevél is szót ejtett Jakab mester testvéreiről; egy 1371. február 24-i irat pedig meg is nevezte az (egyik) ifjabb testvért: Saracenus (Szerecsen) János mestert (officialisának egy hatalmaskodási ügyben való részvétele kapcsán).¹⁷⁷ Bátyja halála után a pénzügyigazgatás egyes szálai éppen az ő kezében futottak össze;¹⁷⁸ de még jó pár évbe telt, amíg a harmincadok dolgában is illetékességet szerzett – a firenzei származású Francesco Bernardi társaként, aki nagy összegű külföldi pénzáttalások lebonyolításával alapozta meg karrierjét.¹⁷⁹ 1382. február 5-én kelt Lajos királynak az a rendelkezése, amellyel – tekintetbe véve a reájuk bízott ügyek hűségese és hozzáértő intézésével tett eddigi szolgálataikat – Saracenus János és Bernardi Ferenc mesterekre, budai polgárookra bízta a folyó évben (*anno in praesenti*) a Magyarországon és Szlavóniában lévő összes harmincadok ispánságát (*comitatum tricesimarum*) és azok jövedelmének kezelését; egyben felszólította a pozsonyiakat, hogy nevezetteknek mint harmincadispánoknak (*tamquam comitibus tricesimarum*) és kirendelt tisztviselőiknek, ha körükbe érkeznek, álljanak készségesen a rendelkezésükre.¹⁸⁰ Ennek az oklevélnek a szövegében fordultak elő tehát először azok az elnevezések – harmincadispánság, harmincadispán –, amelyekkel az immár kialakult harmincadszervezet országos hatáskörű hivatalát és annak betöltőjét a továbbiakban illették. S miután a főharmincados titulusa harmincadispánra váltott, az egyes harmincadhivatalokat kezelő alharmincadosok léptek elő időjárával harmincadosokká, majd pedig az ő beosztottjaikat nevezték utóbb alharmincadosoknak.¹⁸¹

7.

Az ifjabb Saracenust és Bernardit Lajos király egy évre bízta meg harmincadispánsággal 1382. február 5-i oklevelében. Atyja halála után Mária királynő a megbízást (bérletet) nem újította meg, hanem egy másik itáliai (firenzei) származású személyre ruházta – olyasvalakire, akinek korábbi tevékenységét nem ismerjük. Még a nevét is némi homály lengi körül. Házi Jenő egy soproni vonatkozású oklevélben Nanny Kusteli de Florentia-nak olvasta (bár jelezte kétségeit), Fejér György viszont egy kassaiban Rambusculus (Rambusculi) de Florentia-nak nézte. Ezek után olyan vélemény is fölmerült szakirodalmunkban, hogy két különböző személyről van szó. Pedig bízvást elfogadhatjuk a név egyértelmű olvasatának azt, amit Fejér egy har-

177 HO V. Győrött, 1873. 156–157.

178 *Teke Zsuzsa*: Firenzei üzletemberek Magyarországon 1373–1403. TSz 1995. 135.

179 *Mályusz E.*: Zsigmond i. m. 160.

180 CD IX. 7. 451–452.

181 Lajos király 1366. aug. 29-i oklevele még az országos harmincados zágrábi *vicetricesimatoráról*, és 1371. szept. 21-i rendelkezése is a főharmincados pozsonyi *vicetricesimatorairól* beszélt: 169. és 172. jegyzet. Az alább idézendő 1383. ápr. 11-i, meg 1384. márc. 14-i irat is megtartotta még ezt a terminológiát: a harmincadispánnak és az egyes harmincadhelyeken működő *alharmincadosainak* szólt. – De egy 1389. jan. 9-i oklevél már a harmincadispánoknak és *eorum tricesimatoribus* volt címezve, hasonlóképpen a továbbiak zöme. Ld. alább a 184–185., ill. 195. és 205. jegyzetet.

madik, ti. Pozsonyra vonatkozó oklevél közlésében adott, és őt idézve Király János pozsonyi jogtörténetében is feltüntetett: Nambusculi de Florentia.¹⁸² Nos, Nambusculi mester azzal kezdte harmincadispáni működését, hogy nem respektálta egyes városok polgárainak harmincadkedvezményeit, köztük a soproniaknak 1370-ben és 1375-ben Lajos királytól nyert ama szabadalmát, hogy saját termésű borukat és gabonájukat *tricesimától* mentesen vihetik ki külföldre.¹⁸³ A soproniak panasszal fordultak emiatt Mária királynőhöz, aki 1383. április 11-én meg is hagyta Nambusculinak és (ekkor még) alharmincadosainak (*comiti tricesimarum nostrarum vestrisque viceticesimatoribus*), hogy a szóban forgó áruk kivitele után ne szedjenek harmincadot.¹⁸⁴ – A következő évben azután a pozsonyiak emeltek panaszt a királynőnél a harmincadispán ellen, mondván: *superflua tricesima*-t – többletharmincadot – hajtata be a városba érkező idegen kereskedőktől, akik ezért egyre inkább elmaradoznak a pozsonyi piacról, a város nagy kárára. A királynő erre 1384. március 14-én olyan utasítást küldött Nambusculinak és pozsonyi (ekkor még) alharmincadosának (*comiti tricesimarum regni nostri et viceticesimatori vestro in Posonio constituto*), hogy a városba jövő és onnan távozó kereskedőktől *infra integram annualem revolutionem* – egy éven át – még a régi módon hajtassa be a harmincadot: úgy, ahogy az „három vagy négy évvel ezelőtt [vagyis Lajos király idején] volt szokásban”.¹⁸⁵

Miért engedélyezte a királynő ezúttal csak ilyen rövid időre: egyetlen esztendőre a régi gyakorlathoz való visszatérést? Azért, mert a Nambusculi által szorgalmazott és a pozsonyiak részéről sérelmezett „többletharmincadolás” – mint az oklevél szövegéből világosan kitűnik – abban állt, hogy az idegen kereskedőktől nemcsak Pozsonyba *behozott* áruik (főleg posztóneműek), hanem *kivitelük* (főleg az ott „cserében” beszerzett bor) után is harmincadot szedtetett.¹⁸⁶ Márpedig a harmincadvámolás lebonyolítása körül éppen abban a kérdésben folyt meg-megújuló vita a harmincadfizetésre kötelezett kereskedők és a harmincadot haszonélvező király vagy királynő (királyné) között már az 1340-es évektől fogva – a zágrábi harmincadossal kapcsolatos ilyen tárgyú vizsgálat óta¹⁸⁷ –, hogy míg a *behozataluk* után

182 Király János: Pozsony város joga a középkorban. Bp. 1894. 221. – A szóban forgó oklevelekre ld. alább a 184. és 185. jegyzetet.

183 Az 1370. aug. 24-i oklevél: *Házi* I. 1. 157.; vö. fentebb a 16. és 76. jegyzettel. – Az 1375. nov. 20-i irat a harmincadmentességet kiterjesztette azokra az idegen kereskedőkre is, akik igazolni tudták, hogy soproni polgároktól vásárolták borukat vagy gabonájukat: 170–171.

184 *Házi* I. 1. 197–198.

185 Ezt az oklevelet Fejér György két ízben közölte, mindkétszer Nambusculi olvasattal: CD X. 3. 14–15.; X. 8. 131–133. – Éppen egy nappal korábban, 1384. márc. 13-án kelt – mint fentebb láttuk (73–74. jegyzet) – Mária királynőnek az az oklevele, amely a harmincadispánnak (nevét Rambusculusnak olvasva) kassai ténykedésére vonatkozott. Itt a harmincadvámnak az új, „koronás” dénárveretekben való megfizetetését szorgalmazta, amire a királynő parancsot is adott: CD X. 1. 151–153.; *Kemény L.*: i. m. 86–87.

186 „... quia de rebus mercimonialibus forensium seu advenarum hominum, [...] necnon de vinis super eisdem rebus ipsorum cambialiter comparatis [...] tricesima reciperetur”.

187 A zágrábi káptalan által még 1343 nyarán lefolytatott vizsgálat megállapította, hogy „a királyné úrnő [zágrábi] harmincadosai a legutóbbi időben [*novissimis temporibus*] kezdtek harmincadot szedni az országon kívülre [*extra regnum*] vitt áruk után és ezzel megterhelni a kereskedőket. Meg-

fizetendő *tricesimát* az érintett kereskedők nem vonták kétségbe, mert az megfelelt a harmincadvám eredeti jellegének: az országon *belül* forgalmazott áruk után szedett illetéknek, addig a *kivitelük* után kirótt harmincadot „régí szokásuk és joguk ellenére” való *novitasnak*: újtásnak tekintették – aminthogy ez utóbbi csakugyan nem volt formailag sem levezethető a harmincadvám eredeti, belforgalmi funkciójából.¹⁸⁸ Ezzel szemben az uralkodó részéről éppen a kiviteli harmincad szokásos és jogos voltát kívánták hangoztatni, egyes oklevelekben külön nyomatékkal.¹⁸⁹

A kevésbé sikeres Nambusculi Zsigmond király trónraléptével letűnt a színről, és Lajos király egykori kinevezettjei: Szerecsen János és Bernardi Ferenc kerültek ismét előtérbe. Nem mintha a közbenső időben tétlenek maradtak volna. Szerecsen 1385-ben kamaraispán volt és offiálisaival a *lucrum camerae* – a már adóvá lett pénzverési illeték – behajtásáról intézkedett Vas és Sopron megyében.¹⁹⁰ Bernardi pedig ugyanez idő tájt, itáliai üzleti összeköttetéseit is felhasználva, a Magyarország és Velence közötti diplomáciai kapcsolat helyreállítása körül szorgoskodott.¹⁹¹ Zsigmond uralomra kerülése azonban kétségtelenül új szakaszt nyitott pályájukon. 1387. április 11-én kiadott oklevelével – első uralkodói ténykedéseinek egyikével – a király máris reájuk bízta a kamarahaszna-ispánságot;¹⁹² alig két évvel későbbi, 1389. január 9-én kelt rendelkezéséből pedig kitudódik, hogy újból elnyerték a harmincadispánságot is.¹⁹³

A Szerecsen–Bernardi páros ugyancsak kísérletet tett a kincstár harmincad-jövedelmeinek növelésére (miközben saját áruikat bizonyára kivonni igyekeztek a harmincadvámolás alól).¹⁹⁴ A soproni polgárok megint protestáltak. Felpanaszolták, hogy Szerecsen és Bernardi „bizonyos újonnan kitalált visszaélés révén” (*quadam*

előzőleg csak azon áruk után kívántak és szedtek harmincadot, amelyeket a kereskedők Magyarország határain túlról [*de extra finibus terrae regni Hungariae*] hoztak Zágárra. Megállapítást nyert az is, hogy a külföldi kereskedők, miután eladták [behozott] áruikat, és megfizették utánuk a harmincadot, akkor – ha Zágárrban árukat vásároltak kivitel céljából [*si quas merces Zagrabiae deferendas extra regnum comparassent*] – utánuk harmincadot *nem* fizettek”: *Tkalčić* (Civ.) I. 167.; *Smičiklas* XI. 72–73. (1343. aug. 2.). – A vizsgálatra ld. még *Tkalčić* (Civ.) 165–166., 168–169.; *Smičiklas* XI. 66–70., 74–75.

188 Domanovszky S.: A harmincadvám i. m. 15., 20.; valamint az I. jegyzetben id. munkámban: 59–60.

189 Főként a behozatalt illetően kedvezményt engedélyező oklevelekben tartották ezt kívánatosnak. Pl. a Lublóról kivitt áruk után „tributum et tricesimam solvant *more consueto*”: CD IX. 1. 152. (1365. máj. 1.); a Pozsonyból kereskedés céljából Ausztriába vagy Csehországba kivitt áruktól „tricesimam *more alias consueto* recipere et exigere non omittatis”: CD IX. 4. 342. (1371. szept. 21.); a Pozsonyból kivitt áruk „tricesimentur, *ut est moris*”: CD IX. 6. 176. (1374. jan. 8.). – Vö. fentebb a 22., 23. és 96. jegyzettel.

190 CD X. 1. 208–209. (1385. jan. 6.) – Mint kamaraispánt említette egy három évvel későbbi oklevél is: ZsO I. 66. (1388. júl. 15.)

191 ADE III. Bp. 1876. 548–550.; 568–572. (1384. dec. 20.; 1385. jan. 16., márc. 9.)

192 ZsO I. 1.

193 *Házi* I. 1. 222.

194 Róluk (is) szólhatott Zsigmond 1388. jan. 24-i oklevelének az a (fentebb már idézett) passzusa, amely szerint a *gallikusok*, akik a magyarországi harmincadok és vámok jövedelmeit bérlik, Kassán nem állnak meg áruikkal, és harmincadfizetés nélkül próbálnak a városon átutazni: ZsO I. 40.; vö. fentebb a 72. jegyzettel.

abusione de novo adinventa) a harmincadhelyeken „több és fölősebb harmincadot [*plures et superfluviores tricesimas*] csikarnak ki tőlük, mint amennyi néhai Lajos király idején szokásban volt és jelenleg is járna”. Zsigmond ekkor még feleségénél is nagyobb engedékenységet tanúsított. 1389. január 9-én olyan utasítást adott ki a harmincadispánoknak és az ország területén bárhol működő (most már!) *harmincadosaiknak* meg azok embereinek,¹⁹⁵ hogy a soproni polgárokat „ne merjék régi szokásuk ellenére többletharmincad fizetésére kényszeríteni, hanem minden újítástól tartózkodva [*absque ulla novitate*], elégedjenek meg tőlük olyan és akkora harmincadokkal, amilyenekre azok régi szokásuk szerint [*ex antiqua ipsorum consuetudine*] néhai atyja [= apósa] idejében kötelezve voltak”.¹⁹⁶ – Hogy miben állt Szerecsen és Bernardi újítása, többletharmincad-szedése, az oklevél nem részletezi. Ám aligha tévedünk, ha úgy véljük: megint – főleg vagy kizárólag – abban, hogy a behozatal mellett igyekeztek a kivitelt is harmincadvám alá vonni. S hogy ez a törekvésük nemcsak a soproni polgárokat és az ottani harmincadhivatalt érintette, hanem a harmincadügy egészére kihatott, mutatja a nekik küldött királyi oklevél szövege, amely az ország területén bárhol (*ubique*) működő harmincadosokról és harmincadhelyekről szólt.

De mint látjuk, Szerecsenék sem voltak e tekintetben sikeresebbek Nambusculinál: Zsigmond király, engedve a városi polgárok ellenkezésének, ekkor még kénytelen volt rendre – a régi szokásra – utasítani őket. Jellemző viszont, hogy alig pár nappal az értelmes utasítás után, 1389. január 13-án a király Bernardit birtokadományban részesítette.¹⁹⁷

Az 1390-es években Szerecsen János már kivonult a magyarországi harmincadügyből. Cherso és Ossero szigetek bátyja halála után az ő birtokába kerültek;¹⁹⁸ bizonyára közrejátszott ez abban, hogy – a szintén páduai Athow Gallicus-szal együtt – dalmáciai vállalkozásba kezdett: az ottani só- és harmincadkamara (*camerae salis et tricesimae regni Dalmatiae*) bérletével próbálkozott. De – mint 1397. március–májusi keltezésű iratok sorából kiderül – a vállalkozásba belebukott, és az adriai szigeteket is elvesztette.¹⁹⁹ Megszerezte viszont a Somogy megyei Mesztegnyő mezővárost (a jelzett iratok már *magister Johannes Saracenus de Meztegnew*-nek

195 „... magistris Johanni, germano magistri Saracheni et Francisco Bernaldi [!] *comitibus tricesimarum suarum vel eorum tricesimatoribus et hominibus ipsorum ubique intra ambitum regni sui constitutis*”. – S az oklevél záradékában: „futuris etiam comitibus ipsarum tricesimarum nostrarum et eorum tricesimatoribus ac hominibus ipsorum”.

196 *Házi* I. 1. 222–224.

197 Az uralkodó ezen a napon felszólította a zágrábi káptalant: iktassa be új adomány címén *magister Franciscus Bernardi de Florentia* budai polgárt a Zágráb megyei Jasztrebarszka királyi birtokba: ZsO I. 87.

198 Erről visszamenőleg a trónkövetelő Nápolyi László Capuában 1393. júl. 11-én kelt okleveléből értesülünk, amely a Szerecsen-család páduai származására is bizonyágot szolgál. Jakabot *Sarracenus de Padua*-nak, öccsét, Jánost *Johannes de Padua*-nak nevezte: ADE III. 349.

199 ZsO I. 514–515., 521., 525–526., 528.; CD X. 2. Budae, 1834. 454–455., 488–490. – Vö. még Zsigmond 1398. márc. 24-i és ápr. 10-i oklevelével, amelyben a szigeteket a harmincad- és a sókamara bérletével együtt a néhai Garai Miklós nádor fiaira ruházta: CD. X. 2. 541–544., 645–647.

nevezték), és családja utóbb Mesztegnyői Szerecsen néven olvadt be a magyar nemességbe.²⁰⁰

Bernardi Ferenc viszont még jó néhány évig tevékenykedett a magyarországi pénzügyigazgatásban. Zsigmond 1392. december 7-én pénzverőkamara-ispánjaként említette;²⁰¹ 1396. január 18-án pedig mint pénzverő- és harmincadispánjának (*comiti monetarum et tricesimarum*) írta elő, hogy a pozsonyi polgároknak saját áruik után – akár Pozsonyba hozzák, akár továbbviszik Budára, Székesfehérvárra vagy bárhová az ország más harmincadhelyére – évi 1000 aranyforint értékhatárig engedje el a harmincadot.²⁰² Amikor a következő évben Bernardi is kivált az adminisztrációból, eltérően volt hivataltársától, nem a nemesi életformát választotta, hanem jómódú polgárként élvezte az életet budai házában és nyári lakában.²⁰³ Vele egy időre esett egy nem Budára, hanem Pozsonyba települő firenzei család²⁰⁴ leszármazottjának, Ventura (Venturi) Jakabnak hasonló irányú tevékenysége is, aki Zsigmond 1392. október 25-i irata szerint mint pozsonyi *tricesimator* (persze már nem *alharincados!*), 1395. május 8-án pedig mint *comes monetarum* működött.²⁰⁵ Egy másnap kelt oklevél már volt (*pridem*) kamaraispánnak nevezte;²⁰⁶ s bár az uralkodóval ezután sem szakadt meg a pénzügyi kapcsolata, a harmincadszervezethez nem volt többé köze.²⁰⁷

8.

Az az oklevél, amelyben Zsigmond 1397. augusztus 2-án a soproni polgároknak a város falainak karbantartására évente 200 forintot engedett át a helybeli harmincad jövedelméből, már sem Bernardi, sem Venturi, sem más személy nevét nem említ

200 Ld. pl. *egregius Petrus Zerechen de Mezteghnew*: CD X. 4. 644–646 (1407); HO V. 206. (1460). 305–306. (1470); stb.

201 Ekkor megengedte neki, hogy jasztrebarszakai adománybirtokát bármely egyházi vagy világi személynek elidegeníthesse: ZsO I. 293.

202 CD X. 3. 180–181.; X. 8. 407–408.; *Ortway* II. 3. 59. – Vö. fentebb a 142. jegyzettel.

203 Bernardi Ferenc életútjáról (akit más budai *latinusokkal* együtt történt 1403. évi fogságra vetése sem tett tönkre anyagilag) ld. *Mályusz Elemér*: Az izmaclita pénzverőjegyek kérdéséhez. In: Budapest Régiségei 1958. 302–307. – Visszavonulása után is pénzügyi szakteként tartották számon: ZsO VI. Bp. 1999. 252., 350. (1417. aug. 24., dec. 13.); így nem meglepő, hogy élete végén újból kapcsolatba került az országos pénzügyekkel, mint Berzeviczi Péter általmokmestere: BTOE III. 2. 59. (1421. jún. 21.); *Házi* I. 2. Sopron, 1923. 211–212. (1422. jan. 28.) – Fia vagy rokona volt az a Bernardi Gáspár, akit mint *civis Budensis praesentisque anni tricesimarum nostrarum comes* – a német szövegben *dreysker und purger ze Ofen* – Borbála királyné, 1417. máj. 17-i és jún. 9-i oklevelei szerint, velencei ékszervásárlással bízott meg: *Házi* I. 2. 124–126.

204 Ventura Gallicus de Florentia már 1358-ban szőlőt vett zálogba a pozsonyi határban: CD IX. 2. 705–707.

205 ZsO I. 288., 435.

206 *Házi* I. 1. 245–246.

207 A pozsonyi Venturiakról ld. még *Ortway* II. 2. Pozsony, 1898. 272., 396., 415.; *Lederer E.*: i. m. 149.; *Teke Zs.*: i. m. 141. – Venturi Jakabnak Gáspár nevű fiáról: CD X. 5. Budac, 1842. 89–92. (1410) és 582–583. (1415).

tette, hanem anonim módon „valamennyi jelenlegi és leendő királyi harmincadispánnak és tisztviselőiknek” volt címezve.²⁰⁸ Az *interim* azonban nem tartott sokáig. 1397. november 1-jén Verebi Péter volt erdélyi alvajda kapott megbízást Zsigmond királytól – az erdélyi sókamarák ispánsága mellett – az ország összes harmincadjövödelmeinek begyűjtésére (harmincadispáni titulus nélkül);²⁰⁹ de már az év végén kezdetét vette az a mintegy tízesztendősi időszak, amikor Németországból jött üzletemberek vették át az itáliaiaktól a főszerepet a hazai pénzügyekben, jelesen a harmincadigazgatásban. Először a nürnbergi származású Kamerer Ulrik, aki 1394-ben még csak kassai harmincadosként „igazította el” (mint fentebb láttuk) Csetneki György királyi asztalnokmester részszállítmányának dolgát;²¹⁰ 1397 végén, 1398 elején pedig már mint bányakamara- és harmincadispán vonta magára a krakkói kereskedők neheztlését réz- és ezüstkiviteli ügyeikben.²¹¹ Majd gyorsan elhíresült földije, Nürnbergi Márk következett,²¹² akit kassai pénzverőkamara ispánságából (1395) valamikor 1398 folyamán emelt ki Zsigmond király a budai aranypénzverő ház, valamint az országos harmincadszervezet ispánjává, és tett meg legfőbb gazdasági tanácsadójának.²¹³ Ebbéli tevékenységének fontos mozzanatait, egyben a hazai harmincadügy akkori állapotait világítja meg Zsigmondnak a soproni polgárok harmincadfizetésére vonatkozóan 1399. július 29-én kiadott oklevele.

Az uralkodó – tudjuk meg az oklevélből –, látva, hogy egyes városoknak és más országglakosoknak adott számos kedvezménye és szabadalma miatt²¹⁴ harmincadbevételei szerfölött megcsappantak, előzőleg (*pridem*), nyilván éppen Márk tanácsára, hozzáfogott a harmincadjövödelmek helyreállításához (*ad redintegrationem*

208 „... universis et singulis comitibus trecesimarum [!] [...] regalium nunc constitutis et in futurum constituendis ipsorumque officialibus...”: *Házi* I. 1. 253–254.

209 „Item assumpsimus eidem universas tricesimas nostras ubique intra climata regni nostri habitas [...] similiter ad manus fideles eiusdem magistri Petri [filii Georgii de Vereb] dare et assignare”: *Wenzel Gusztáv*: Magyarország bányászatának kritikai története. Bp. 1880. 436–439.

210 ZsO I. 376. (1394. ápr. 30). vö. fentebb a 75. jegyzettel.

211 ZsO I. 565., 569., (1397. dec. 3., 1398. jan. 5.) – Kamerer Ulrik később megint harmincadispán lett, bizonyos Teuler Konráddal együtt, Zsigmond 1411. jan. 26-i oklevelének tanúsága szerint: *Házi* I. 2. 37.

212 Az utóbbi időben a jeles német gazdaságtörténész, *Wolfgang v. Stromer* több tanulmányban foglalkozott Nürnbergi Márk szerteágazó tevékenységével, nem tartózkodva némely túlzásoktól sem. (Egyikről pl. ld. dolgozatomban: A levantei kereskedelem erdélyi útvonala I. Lajos és Zsigmond korában. Századok 1975. 23.) Ezekre e helyütt nem térek ki, mert zömükben túlesnek a jelen dolgozat tárgykörén.

213 1398. máj. 11-én Bernardus familiaris *Marci de Norinberg* a király részéről teljesített kifizetést Krakkóban: BTOE III. 1. 126. – Zsigmond 1399. júl. 29-i (alább részletesen tárgyalt) oklevele *Marco de Nuremberga comiti tricesimarum*, nov. 2-i rendelkezése pedig *Marco de Nuremberga comiti monetarum aureorum in Buda* címre szólt: BTOE III. 1. 144.

214 Zsigmond 1387. ápr. 13-án megerősítette Mária királynőnek a sárvári polgárok soproni harmincadmentességéről szóló oklevelét: CD X. 1. Budae, 1834. 351–353.; ZsO I. 1.; 1390. febr. 26-án a Kanizsaiak városának, Kismartonnak a lakosait fölmentette a harmincadfizetés alól, különösen, ha Sopronon keresztül az ország déli részeivel kereskednek: CD X. 1. 605–607., 607–610.; ZsO I. 159.; 1397. júl. 27-én a zsolnaiakat tíz évre mentesítette a harmincadtól: CD XI. 534.; ZsO I. 540.; stb.

proventuum tricesimarum) és a kedvezmények visszavonásához. Az általános(nak szánt) *revocatio* Sopront sem kerülte el, s polgárai is teljes harmincadfizetésre köteleztettek minden árujuk után, többek között saját termésű boruk és gabonájuk kivitele után is. Most azonban Zsigmond a város előljáróinak kérésére és hűségükre való tekintettel – netán egy olyan újabb rendkívüli *taxától* megpuhítva, amelyet néhány évvel azelőtt (éppen Venturi Jakab segédletével) hajtott be Sopron városától is 2000 aranyforintban²¹⁵ – meggondolta magát, s Lajos királynak a soproniak által eredetiben bemutatott mentesítő okiratát „újból szemrevételezve”, úgy határozott, hogy a soproniakat meg kell tartani azokban a szabadságokban, amelyeket „eddig és régtől fogva” élveztek, „nevezetesen abban az időben”, amikor, nos, „amikor Bernardi Ferenc mester és más királyi harmincadispánok töltötték be ezt a tisztséget” (*hactenus et ab antiquo, signanter temporibus, quibus magister Franciscus Bernaldi [!] et alii comites tricesimarum regalium eundem comitatum tenuerunt*). Ezért szigorúan megparancsolta – most immár – Nürnbergi Márk harmincadispánnak és alárendeltjeinek (*Marco de Nuremberga comiti tricesimarum [...] suisque vicecomitibus aut officialibus [...] earundem tricesimarum*), hogy a soproniak saját termésű bora és gabonája után, bárki viszi ki is azt (*abinde per quoscumque deferendis*), ne szedjenek harmincadot, és őket szabadalmaik és szokásaik ellenére ne merjék meg nem engedett módon gátolni vagy megterhelni.²¹⁶ S egy másik, ugyanazon nap (1399. július 29.) kiadott oklevelében mindenféle más árujuk után is, ha nem is teljes, de félharmincad-mentességben részesítette őket (*mediam tricesimam solvere tenerentur*). Az uralkodó itt csupán általánosságban hivatkozott a királyi elődctől engedélyezett ilyen tartalmú kedvezményükre (aminthogy nincs is nyomunk arról, hogy előzőleg kaptak volna ilyet);²¹⁷ de ismét hangsúlyozta, hogy a soproni polgároktól csak „olyan módon és mértékben szabad harmincadot szedni, ahogyan és amiként Bernardi Ferenc és más korábbi királyi harmincadispánok idejében fizettek” (*ad instar et modum, prout et sicuti [...] tempore [...] magistri Francisci Bernaldi et aliorum priorum comitum tricesimarum solverunt*).²¹⁸

Nos tehát Zsigmond ezúttal is visszakozott, és mint elődeinek, úgy Nürnbergi Márknak is kiosztotta az értelmes utasítást – ezúttal az egy évtizednyi távolból példaképpé nemesült Bernardira hivatkozva – a régi gyakorlathoz való visszatérésre.

Ám ha netán arra gondolnánk, hogy az uralkodó részéről történt ilyen megrendszabályozásával megtört Nürnberginek magyarországi pénzügyi vagy legalábbis harmincadigazgatási pályája, nagyot tévednénk. Sőt, a források biztonsága szerint, ezután ívelt fel igazán. Kivált 1404 és 1406 között találkozunk vele oklevelek egész sorában, mint a királyi tanácsban ügyek *relatoráival*, vagy határozatok végrehajtá-

215 *Házi* I. 245–246. – Ld. fentebb a 205. jegyzetet.

216 *Házi* I. 1. 261–263.

217 Ha csak azt nem tartjuk efféle előzménynek, hogy 1386. ápr. 13-án Zsigmond, akkor még mint a trón várományosa, megígérte a soproni polgároknak, hogy iránta és Mária királynő iránt tanúsított hűségükért, mielőtt koronás magyar király lesz, mindennemű harmincadfizetés alól fölmenti őket:

Házi I. 1. 211–212.

218 *Házi* I. 1. 263–264.

sának felelősével, amikor is ritkán hiányzott neve mellől a bányakamara- és harmincadispánnak (*comiti urburarum et tricesimarum*), vagy rövidítve: „egyebek között harmincadispánnak” (*inter cetera comiti tricesimarum*) kijáró cím. Így titulálta Zsigmond király 1404. január 27-én, amikor Kassának tíz esztendőre félharmincad-mentességet engedélyezett, és ennek végrehajtásával őt bízta meg.²¹⁹ Az év áprilisában, amikor tetemes összegű kölcsönt vett fel egy bécsi polgártól a király, kezesei között, az ország bárói mellett, Márk mint *comes camerarum regalium* szerepelt.²²⁰ 1405. január 17-én az elzálogosított Eperjes város visszaváltására bánya- és harmincadispáni minőségben kapott felhatalmazást.²²¹ Pár hét múlva, februárban, Nürnberg városa ki mást kért volna fel, mint őt, Zsigmondnál való közbenjárásra polgárai követeléseinek kiegyenlítése érdekében.²²² Amikor júniusban a boszniai háború költségeihez Kassától és Eperjestől is hozzájárulást kért a király, a kívánt összegeket *Marco de Newremberga comiti urburarum et tricesimarum*-nak rendelte folyósítani. 1405 júliusában Kolozsvár, 1406 áprilisában Bártfa ügyeiben is ő referált, vagy ténykedett.²²³

Így azután aligha lehet kétséges, hogy Zsigmond 1405. április 15-én kiadott nevezetes városi dekrétumának gazdasági-pénzügyi vonatkozású cikkelyeiben, köztük a harmincadról szóló 17. cikkelyben jórészt Nürnbergi Márk intenciói érvényesültek.²²⁴ Ez a cikkely pedig nagy hangsúllyal mondta ki, hogy „az összes kereskedők, üzletelők és egyéb bármilyen rendű és állapotú emberek, akik országunk határain túlra *visznek ki* és exportálnak árukat, portékákat és eladó holmikat, azok után éppúgy kötelesek legyenek harmincadrészt fizetni és leróni, mint azon áruk után amelyeket *behoznak az országba*”.²²⁵ Az 1405. évi dekrétum 17. cikkelyével tehát a harmincad elvileg *általános, az importra és exportra* egyaránt kiterjedő külkereskedelmi vámmá minősült. A harmincadvámolás *teljes körű* gyakorlatának megvalósítása – amire Nambusculi, majd Szerecsen és Bernardi hasztalanul törekedett

219 ZsO II. 1. 346.; vö. fentebb a 81. jegyzettel. – Nürnbergi Márk volt a *relatora* annak az 1404. jún. 15-i oklevélnek is, amelyben Zsigmond megerősítette a kassaiak (már Károly Róberttől nyert) *tributum*-mentességét egészen a Tisza és Sajó folyóig: ZsO II. 1. 386.

220 ZsO II. 1. 362.

221 CD X. 4. Budae, 1841. 283–284. (tévesen 1404-re datálva).

222 *Thallóczy Lajos*: Középkori gazdaságtörténeti adatok Nürnberg levéltáraiból. MGSz 1900. 77.

223 *Jakab Elek*: Oklevéltár Kolozsvár története első kötetéhez. I. Budán, 1870. 121., 123., 126., 129.; CD X. 4. 337–338., 507–508.; ZsO II. 1. 483.

224 Tudták ezt a magyarországi viszonyokban jócskán érdekelt lengyel kereskedők is. „Lengyelországban nincsenek ezüsbányák – válaszoltak Krakkó előljárói a pénzveréssel kapcsolatban hozzájuk intézett kérdésre 1406. márc. 12-én –, hanem ezüsből itt csak annyi van, amennyit a kereskedők hoznak ide [...] De manapság Nürnbergi Márk a magyarországi ezüst forgalmát olyannyira megkötötte, hogy nem lehet mástól vásárolni, csak tőle; ő pedig a kereskedőknek annyival drágább árat szab, amennyivel akar”: BTOE III. 1. 450. – Nos, éppen az 1405. évi dekrétum szigorította meg a nemesfémek és a réz kiviteli tilalmát 15. cikkelyében: Decr. I. 203.

225 „... universi mercatores, negotiatores et alii cuiuscunque status et conditionis homines *extra regni nostri limites* mercimonia seu res mercimoniales et venales *deferentes* et exportantes *tricesimam partem*, quemadmodum de illis, quae *introducuntur* in regnum, solvere et amministrare teneantur”: Decr. I. 205–206.

– Nürnbergi Márk hivataloskodása idején, a második nekirugaszkodásra, íme sikeresen megtörtént.

Vagy talán mégsem? A sikerember 1405 későbbi hónapjaiban, meg 1406 első felében még többször szerepelt ugyan harmincadispánként;²²⁶ de 1407. január 6-án *Marcus de Nurnberga* ellen (így, minden cím nélkül!) és emberei ellen terjesztette már az uralkodó elé az altárnokmester Tótfői Miklós Bártfa polgárainak panaszát a város számára különösen fontos vászonfehérítők elbitorlása miatt.²²⁷ A következő hónapok folyamán pedig már magában a harmincadügyben is ellentmondó uralkodói elhatározások születtek. Az egyiket Zsigmond 1407. március 20-i oklevele adta tudtúl, amely Márk nevét meg sem említve, „az összes jelenlegi és jövőbeni *tricesimatorok*nak, kiváltképpen a pozsonyiaknak” szólt. Ebben az uralkodó kijelentette, hogy „hű pozsonyi polgárait és kereskedőit a harmincad behajtásában és fizetésében régi szokásaikban kívánván megőrizni, az új *harmincadot* nevezetesen azt, amelynek szedését az országból *kivitt* áruk után nemrég mondta ki, ezennel *eltörölte*, [...] felszólítván a harmincadosokat [...], hogy ezentúl a nemrégiben bevezetett új harmincadot semmiképpen sem, hanem csupán a *régi idő óta szokásos harmincadot* [vagyis a *behozatali* vámot] hajtsák be a pozsonyiaktól”.²²⁸ Habár Zsigmondnak ez újabb elhatározását aligha lehet az előző napon (1407. március 19.) Pozsonyra kivetett 1000 forintnyi *nova taxa*-tól függetlennek tekinteni,²²⁹ szó sincs arról, mintha a városnak valamilyen speciális kedvezményt adott volna. Bizonyítja ezt az oklevél szövegezésén kívül (amely szerint az új harmincadot *eltörölte*) egy másik okmány, amelyet a király nevében Rozgonyi Simon országbíró pár hónappal később, 1407. június 13-án a szepesi Ófaluból a bártfai harmincadosoknak küldött.²³⁰ Ez még nyíltabban beszélt. Eszerint az az új *kiviteli* harmincadot (*novum tricesimum in exeundo*), amelyet Nürnbergi Márk újítása szerint (*iuxta novas adinventiones, quas Marcus de Nornberk adinvenit et statuerat*) vezettek be, többé nem kell szedni (*amplius non debet exigi et recipi*), és a *tricesimát* ezután csak a Lajos király idejében dívott módon kell behajtani.²³¹

Minden kezdődött hát ismét előlről? – kérdezhetnénk. Sajátos módon *nem!* A következő 1408. esztendőben ugyan egy lengyelországi származású üzletember, a poznaí Mosticius ült már a bánya- és harmincadispáni székben a Nürnbergi

226 Zsigmond 1406. ápr. 21-i oklevele említette utoljára ebben a tisztségben, olyan felszólítással, hogy védje meg Bártfát minden jogtalan követeléssel szemben: *Iványi* 12.; ZsO II. 1. 573.

227 *Iványi* 12.; ZsO II. 2. Bp. 1958. 1–2.

228 „... *novam tricesimam*, videlicet quam de rebus et bonis *extra regnum educendis* exigi nuper commisimus, [...] *decrevimus abolendam*, [...] mandantes, quatenus a modo deinceps [...] *novam* per nos nuper institutam *tricesimam* super ipsos cives [...] de Posonio nequaquam exigendo, ab eisdem *solummodo tricesimam ab antiquo exigi solitam* recipere debeatis”: CD X. 4. 606–607.

229 CD X. 4. 607.

230 Zsigmond 1407. jún. 4-én tudatta Kassa tanácsával: megbízta Rozgonyi Simont egyebek közt azzal, hogy Kassa képviselőivel együtt menjen Ófalura, és ott a lengyelországi küldöttekkel beszéljék meg a magyar–lengyel kereskedelem vitás kérdéseit: CD X. 4. 588–589.

231 *Iványi* 13.; ZsO II. 2. 59.

helyén,²³² de Márk „újító leleményei” visszavonásuk ellenére – a király részéről persze fölöttébb kelletlen visszavonásuk ellenére – maradandónak bizonyultak. Közrejátszhatott ebben, hogy a *tricesimának* általános, a kivitelre is kiterjedő külkereskedelmi vámmá minősítéséért a király az 1405. április 15-i dekrétumnak még ugyanabban a 17. cikkelyében – mint kifejezte – „némi könnyítést és kárpótlást” is adott: fölmentette a kereskedőket a *tributum*fizetés alól az országon belül lévő királyi vámhelyeken.²³³ Nos, erre az utóbbi passzusra: a királyi vámok alól való fölmentésre – ha mégoly nagy részükben kerültek is azok az idők folyamán, adományként, magánföldesurak meg egyháziak kezére²³⁴ – a városi polgárok már szívesen emlékeztek-hivatkoztak. Kassa már másnap, 1405. április 16-án,²³⁵ Eperjes 17-én,²³⁶ Libetbánya május 1-jén,²³⁷ Kőszeg 1407. március 18-án,²³⁸ Igló (*Nova villa*) 1410. április 22-én,²³⁹ Debrecen 1411. február 23-án,²⁴⁰ sőt a szepesi Eulenbach (Velbach) városka még későbbi időpontban, 1418. június 29-én²⁴¹ meg is kapták ezen a jogcímen a királyi vámoktól mentesítő okleveleiket. Ezek pedig nyilván megkönnyítették számukra, hogy lenyeljék a keserű falatot: a kivitelre is kiterjedő harmincad-kötelezettséget.

Annyi bizonyos: többé nem hallunk róla, hogy *ebben* a kérdésben vita kerekedett volna egyfelől a városi polgárok, kereskedők, másfelől a harmincadispánok (illetve a mögöttük álló uralkodói hatalom) között. Újabb kodifikációs aktusra sem volt szükség, mert az imént felsorolt városoknak szóló oklevelek közül az 1407-től fogva keltezettek egyszerűen nem vettek tudomást Nürnbergi Márk újításainak visszavonásáról: az addig használt *iuxta formam decreti noviter per nos salubriter ordinati* – újonnan elrendelt üdvös dekrétumunk előírása szerint – kifejezésből csupán kihagyták a *noviter* szót, amikor az 1405. évi rendelkezésnek a kiviteli harmincadért kárpótoló passzusára visszautaltak.²⁴² Maga a reform szellemi atyja, Márk sem tűnt

232 Zsigmond király 1408. márc. 7-én adta tudtára *nobili Mosticio, domino Poznensi, tricesimarum et urburarum comiti*: az eperjesieket egy évre fölmentette a *taxa regalis* fizetése alól, hogy a városfal építését befejezhessék: *Iványi B.*: Eperjes i. m. 64–65. – *Musticz Polonus*-ról mint surányi (Nyitra megye) várnagyról, 1403-ból van korábbi adatunk: CD X. 4. 253. – Utóbb, *Mustichius Poznaniensis*-ként említve, számos okmány szólt két *Mustichius*-testvér (ZsO II. 2. 128., 350.) Zsigmondnak nyújtott kölcsöneiről és az értük zálogba vett birtokokról: *Lederer E.*: i. m. 187., 234., 236.; ZsO IV. Bp. 1994. 175., 374.

233 „... *aliqualem alleviationem et etiam recompensam* [...] concessimus, quod huiusmodi mercatores ac negotiatores [...] *per quaecunque loca tributorum seu teloniorum nostrorum regalium* [...] *sine aliquali solutione tributaria transire valeant*”: Decr. I. 206.

234 Vö. az I. jegyzetben idézett munkámban: 68–69., ahol a *recompensát* az indokoltnál kevésbé értékeltem.

235 ZsO. II. 1. 457.

236 *Iványi B.*: Eperjes i. m. 61–62.

237 CD X. 4. 399.

238 CD. X. 4. 587–588.

239 ZsO II. 2. 345.

240 CD X. 5. Budae, 1842. 113–114.

241 CD X. 6. Budae, 1844. 96–98.

242 Ld. a 238–241. jegyzetet.

el még hosszú évekig a királyi udvarból: 1408 és 1415 között többször is szerepelt *relator*ként a tanácsban, s járt el nagy összegű pénzügyekben és diplomáciai küldetésben a király megbízásából.²⁴³

Szó, ami szó: vitathatatlan és vitatlan vámolási gyakorlattá vált immáron a harmincadvámnak az exportra is kiterjedő érvénye. Hogy pedig ez milyen fontos rendszabály volt, csak néhány évtizeddel később mutatkozott meg igazán, amikor a bor- és némi gabonakivitel mellett, s ezeket messze meghaladó mértékben bontakozott ki a marhaexport Magyarországról, és az ország külkereskedelmi mérlege (a rézexporttól eltekintve is) jelentős kiviteli többletre lendült.

Így vált Zsigmond király 1405. évi városi dekrétuma középkori *vámtörténetünknek* is fontos állomásává.

*

Fejtegetéseinknek egy korábbi pontján *először* is megállapítottuk, hogy a sárvári harmincadnak Sopronba és a győrinek Pozsonyba való áthelyezése világosan jelezte a harmincadvám funkcióváltásának irányát az Anjou-korban: az eredetileg az ország *belsejének* forgalmas piacaira kivetett pótlólagos vásárvám fokozatos átminősítését az ország *nyugati* határán, illetőleg annak közelében szedett *külkereskedelmi* vámmá. A harmincad belforgalmi eredetének jelei ugyan fennmaradtak; a budai és székesfehérvári (és évtizedeken át az esztergomi) harmincadhivatal továbbra is az ország belsejében működött, de tevékenységük szintén igazodott a *tricesima* megváltozott, külkereskedelmi funkciójához.

Vizsgálódásainkat folytatva, fentebb ahhoz a *második* megállapításhoz jutotunk, hogy az ország *északnyugati* és *északi* részén a 14. században felállított harmincadhivatalok – a nagyszombati, szakolcai, zsolnai, kassai, lőcsei, lublói és bártfai – már nem mentek át ilyen változáson, hanem közvetlenül a harmincadvám új funkciójának ellátására: az élenkül *külkereskedelmi* forgalom megvámolására létesültek, az országhatárhoz viszonylag közel eső állomáshelyeiken.

Most, dolgozatunk végére érve, az előbbieket egy *harmadik* megállapítással toldhatjuk meg. A harmincadnak a *behozatali* terhelő külkereskedelmi vámként való alkalmazása nem ütközött különösebb akadályba a városi polgárok, kereskedők részéről, hiszen a külföldről behozott áruk az országon belül kerültek piacra; harmincad alá vonásuk tehát formailag nem ütött el a *tricesima* eredeti, belforgalmi rendeltetésétől: az *antiqua consuetudo*-tól. Nem így a harmincadszedés a *kivitelre* szánt áruktól, a külföldre menő szállítmányoktól, ami formailag sem volt levezethető a harmincadvám eredeti, belpiaci jellegéből, és nyilvánvalóan *novitas*nak számított. Innen a városi polgárok fel-fellobbanó ellenkezése az új tehernek tekintett kiviteli

243 1408. máj. 7.: *Iványi* 13.; 1408. máj. 6., szept. 5.: *Házi* I. 2. 7., 12.; 1409. jan. 27., máj. 5.: ZsO II. 2. 203., 237.; 1409. jan. 6.: *W. v. Stromer* közlése alapján *Mályusz E.*: Zsigmond i. m. 164., 297.; 1412. ápr. 3.: ZsO III. Bp. 1993. 474.; 1412. ápr. 9.: MTT 1861. 133.; 1415. máj. 13.: ZsO V. Bp. 1997. 204.; 1415. aug. 29.: TT 1884. 246–247. – *Krizskó Pál* feltételezte, hogy az utóbbi időpontban Nürnbergi Márk körmöci kamaraispán volt: A körmöci régi kamara és grófjai. Bp. 1880. 16–17., 60. Holott csak részt vett egy tanácskozáson (Ozori Pipóval és másokkal együtt), amely a kamarába beszolgáltatott ezüst átvételi áráról tárgyalt.

harmincaddal szemben; másfelől a királyi hatalom és harmincadispánjai meg-megújuló kísérletei ennek bevezetésére, rendszeresítésére – részleges eredményekkel és ismételt visszakozásokkal.

Míg végre az 1405. évi dekrétum 17. cikkelye félreérthetetlen fogalmazásban deklarálta a harmincadnak mint *általános* – a behozatalra és a kivitelre egyaránt kiterjedő – *külkereskedelmi vámnak* a mibenlétét, és ez a *minőségi* meghatározás (ugyan most sem átmeneti visszakozás nélkül) a magyarországi vámrendszernek immár sarkalatos irányelvivé szilárdult.

ZSIGMOND PÁL PACH

THE THIRTIETH CUSTOMS DUTY IN THE AGE OF THE HUNGARIAN ANGEVINS AND AT THE TURN OF THE 14TH AND 15TH CENTURIES

As already demonstrated by the author of this article in a previous work, the thirtieth customs duty or *tricesima* was initiated by the government of King András (Andrew) and extended by his immediate successors. The purpose of the tax was to provide the treasury with a new source of revenue (derived from the increasing turnover in goods) as a replacement for the old market duties or *tributum fori*, which had originally constituted royal usufruct but over time had been donated to ecclesiastical bodies. The new type of duty, which was fixed at a rate of one-thirtieth of the market value of goods (i.e. eight times the initial rate of 1/240), was naturally first introduced in the busiest markets of the interior of the country: duty stations existed in Esztergom and Győr (and in all probability, in Buda and Zagreb) by the 13th century.

The imposition of the duty became more widespread in the course of the following century, and there were changes in the nature, function, and organization of the duty. The article examines these developments and arrives at the following conclusions:

1. The transfer of the newly established thirtieth duty station in Sárvár to Sopron and the transfer of the old station in Győr to Pozsony, clearly indicate the trend of the functional change in the thirtieth duty in the Anjou era: from being a market duty levied in the busiest markets of the interior of the country, the duty became increasingly a foreign commercial customs duty levied at or close to the western border of the country. Nevertheless, several of the original characteristics of the thirtieth, which indicated that the duty had once been an inland turnover duty, survived: in particular, the thirtieth duty offices in Buda and Székesfehérvár continued to operate (as did—for a period of decades—the office in Esztergom). Still, these inland offices also adjusted to the new foreign commercial function of the *tricesima*.

2. The thirtieth duty offices, established during the 14th century, in the north-western and northern parts of the country—in Nagyszombat, Szokolca, Zsolna, Kassa, Lőcse, Lubló, and Bártfa—did not undergo such changes. Instead, these offices immediately began operating in accordance with the new function of the thirtieth customs duty. Indeed they were established close to the border of the country in order to impose the customs duty on the expanding foreign trade with areas to the north and west of Hungary.

3. The levying of the thirtieth customs duty on imported goods was not greatly opposed by the burghers and merchants of towns. Goods imported from abroad were offered for sale within the country, and thus the levying of the duty upon them did not clash with the original function of the *tricesima* in any formal sense. This was not the case when it came to goods

destined for export. The imposition of the duty upon such goods could not be inferred from the original inland nature of the thirtieth duty. For this reason, the new burden met with the recurrent opposition of the burghers. The royal authorities and the *comites tricesimarum* (the overseers of the duty), in turn, made repeated attempts to impose this kind of the thirtieth in a systematic manner. But they were only partially successful and there were a number of reversals.

Article 17 of the edict of 1405 finally declared the thirtieth duty to be a general customs duty on both imports and exports. Despite a number of temporary reversals, this qualitative definition became a fundamental guiding principle of the customs system of Hungary.